

Universitat de Barcelona
Facultat de Formació del professorat
Departament de Didàctica de les Ciències Socials

TESI DOCTORAL

ANÀLISI DELS ESPAIS DE PRESENTACIÓ ARQUEOLÒGICS DE L'EDAT DELS METALLS

Programa de Doctorat: Didàctica de les Ciències Socials i Patrimoni.
Bienni 2003-2005

Clara Masriera i Esquerra

Director: **Dr. Joan Santacana i Mestre**

Barcelona, 2007

CAPÍTOL I: LA PROTOHISTÒRIA EUROPEA. EL MARC DE REFERÈNCIA.

1.- La Protohistòria. Definició i Antecedents.

El marc de referència cronològic d'aquest treball és la protohistòria europea, en especial, el seu darrer període, conegut com Edat del Ferro i referenciat a l'entorn de la cultura Hallstattica i, a Catalunya, la cultura ibèrica. Amb tot, és ben conegut que el concepte de Protohistòria va néixer a la literatura científica francesa, a principis del segle XX, i etimològicament està composta pels mots proto, que vol dir, abans de, i el mot Història. Per tant, originàriament, va ser concebut com un període "anterior a la Història".

Aquesta definició podria semblar supèrflua donat que, ja des del segle XIX s'havia encunyat la paraula Prehistòria que, etimològicament, és molt semblant, ja que indica el que hi ha "abans de la Història"¹⁵. Amb tot, el concepte de Prehistòria, tal com havia sigut concebut al llarg del segle XIX, feia referència a un passat remot, que ens remetia a les anomenades Edats de la Pedra i que tenia un colofó en les edats dels metalls¹⁶. La introducció del terme Protohistòria, va ser motivada per parlar realment de la Prehistòria recent, i el problema es va centrar en què s'entenia per Prehistòria recent.

A la segona meitat del segle XX, el terme protohistòria ha estat redefinit, principalment, per dues grans escoles. Per una banda, l'escola francesa (encapçalada pels germans Lichardus i altres) a mitjans dels anys '70 va catalogar el concepte de Protohistòria com el que entenem per Neolític i Calcolític¹⁷.

Per altra banda, l'escola anglosaxona entén la Protohistòria com els pobles sobre els que es té informació mitjançant grups que hi han tingut contacte i que ja han assolit l'estadi històric representat per l'escriptura¹⁸, és el cas de la cultura egípcia, que va influir fortament a tots els pobles de la Mediterrània Oriental, del litoral Adriàtic i, esporàdicament a les costes de les dues

¹⁵ Segons el Diccionari Manual de la Llengua Catalana de l'IEC (2000), protohistòria es defineix com 1 la primera fase, la més antiga, de la història d'un poble o d'una civilització. 2 El període més recent de la Prehistòria. Prehistòria ho defineix com Ciència que estudia les restes de la cultura material humana anterior als temps dits històrics.

¹⁶ Anomenada així per l'arqueòleg danès Christian Thomsen a la primera meitat del segle XIX a la Guia de las antigüedades nórdicas (1836), on proposà la ja clàssica divisió de la Prehistòria en tres períodes que, encara avui, constitueix la periodització més elemental d'aquest llarg període de la humanitat: edat de la pedra, edat del bronze i edat del ferro.

¹⁷ Lichardus, J.; Lichardus, M. Et alii (1987). La protohistoria de Europa. El neolítico y el calcolítico. Barcelona: Nueva Clío.

¹⁸ Gràcia, F, & Munilla, G (1997). Protohistòria. Pobles i cultures a la Mediterrània entre els segles XIV i II aC. Barcelona: Columna. Edicions Universitat de Barcelona. Pàgs. 17-18.

penínsules, la Itàlica i la Ibèrica; l'escriptura aramea, que reflectia l'autèntica llengua internacional del proper Orient, va influir també en els pobles de la Mediterrània Oriental, i junt amb l'alfabet fenici, van conviure amb els pobles de la Protohistòria Europea. També, les escriptures lineals A i B, estretament relacionades amb el grec arcaic, i presents a tota la Hèl·lade lògicament van entrar en contacte amb molts pobles de l'Edat del Bronze d'Europa Oriental¹⁹. Finalment, la llengua i l'escriptura llatina van conviure amb els pobles de l'Edat del Ferro de l'Europa bàrbara. Alguns d'aquests primers pobles esmentats, tenen una escriptura pròpia que encara no ha pogut ser desxifrada.

Pel que fa als criteris cronològics, hi ha hagut diferents classificacions. El primer a posar ordre al caos de troballes arqueològiques de diferents èpoques, va ser Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), conservador del Museu Nacional de Copenhaguen (Kobenhavn, Dinamarca) amb el sistema de les tres edats, en el qual el material usat per fer eines i armament era el que diferenciava i definia un període de l'altre, l'edat de la pedra, l'edat del bronze i l'edat del ferro²⁰, per tant, es va basar en un criteri bàsicament tecnològic. V. G. Childe fou el que va creure que també calia introduir nous paràmetres en la periodització; així fou com va proposar criteris de matisos climàtics i socioeconòmics.

¹⁹ Chadwick, J (1976). El mundo micénico. Madrid, España: Alianza Universidad. Pàgs. 36-57: Al 1952, Michael Ventris va desxifrar l'escriptura lineal B, amb el qual s'ha pogut conèixer més àmpliament la cultura grega micènica. Els documents escrits de la Grècia Micènica són relativament escassos. Només s'han trobat tauletes en gran quantitat a Knossos i Pilos. Tanmateix, a més de a les tauletes, també trobem inscripcions a gerres i altres utensilis.

Cunliffe, B (Ed.). (1994). Prehistoria de Europa Oxford. Edición ilustrada.. Oxford: Oxford university Press. Pàgs. 204 – 209: Amb el desxiframent de l'escriptura lineal B, es demostrava que es tractava d'una forma antiga de grec, i confirmava que la civilització micènica, i tal vegada minoica, era una antecessora directa de la Grècia clàssica.

²⁰ Masriera Esquerra, C (2006). L'experiència de Lejre. Viure i conviure a la Prehistòria. GUIX. Elements d'Acció Educativa. 324, 15-20. Actualment, a Dinamarca encara s'utilitza aquesta classificació, com podem veure al Centre d'Arqueologia experimental de Lejre (Roskilde), on mostren dues àrees, cada una de les quals reben el nom de Edat de la Pedra

Posterior a Thomsen, Oscar Montelius (1843-1921), arqueòleg suec, va aprofitar la classificació feta pel seu predecessor danès, matisant-la i subdividint-la en períodes més curts – el Neolític escandinau quedava doncs dividit en quatre períodes, i l'Edat del Bronze nòrdica en sis -. Al mateix temps, va desenvolupar un complex sistema de creuament de dates entre la tipologia tecnologia feta per ell mateix i els jeroglífics de l'Antic Egipte, per tal d'estructurar una cronologia absoluta per la Prehistòria europea. Les seves teories difusionistes van ser desplaçades amb el temps, tot i que la divisió de la Prehistòria en diferents edats subdividides, segueix vigent ²² .

En aquesta tesi, es seguirà la classificació que Barry Cunliffe fa en la seva obra Prehistòria de Europa Oxford ²³ . Divideix els períodes per regions geogràfiques –Nord d'Europa, Europa occidental, Europa central, Mediterrani, Balcans – Egeu i l'Estepa – de les que en descriu el desenvolupament socio-econòmic de cada una. És en aquests territoris de l'Europa occidental on, a partir del 1800 aC, hi veiem néixer diversos complexos culturals amb fortificacions, comerç a llarga distància entre el Bàltic i la Mediterrània a través de l'Europa Central, els diferents sistemes d'enterraments que inclouen fins i tot el pithos i l'artesanía que va des del teixit al metall. A la zona mediterrània hi veiem sorgir l'escriptura lineal A de la illa de Creta i la difusió del carro de guerra a les estepes de l'est. Tota aquesta àrea, està fortament influïda per les cultures del Pròxim Orient, en especial, les ciutats de la costa sírio-palestina i l'Imperi Nou Egipci des de la XVIII dinastia.

²² Wikipedia contributors (2005). Oscar Montelius. Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved 17:59, January 17, 2006 from http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Oscar_Montelius&oldid=31421048.

²³ Cunliffe, B (Ed.). (1994). Prehistoria de Europa Oxford. Edición ilustrada.. Oxford: Oxford University Press.

Pertant, i seguint la periodificació del Sr. Barry Cunliffe, sensu stricto la Protohistòria a la que nosaltres fem referència s'inicia cronològicament des del 1700 aC – 1500 aC quan en el Pròxim Orient, un cop reconstituït l'Imperi faraònic, l'Imperi Nou, sota les dinasties XVIII-XX, va començar un període d'expansionisme comercial i militar egipci que portarà el país del Nil a mantenir intenses relacions a la costa sírio-palestina. Els contactes entre les ciutats i centres manufacturats del Delta del Nil, i la zona costanera de la Mediterrània occidental, van permetre, per una banda, la difusió de la cultura egípcia per tot el món mediterrani antic i, la penetració cultural vers els territoris mesopotàmics dominats culturalment per la llengua aramea. D'aquesta forma, productes manufacturats egipcis apareixen a llocs tan distants com l'àmbit de la cultura micènica, les terres de la desembocadura del Danubi i tot un seguit d'indrets de la Mediterrània Central. Per tant, podem dir que els pobles bàrbars de l'Europa protohistòrica, van entrar en contacte amb cultures que eren coneixedores de l'escriptura i, per tant, van començar a aparèixer els primers relats escrits²⁴ en aquestes terres. Per altra banda, l'abundant presència de ceràmiques micèniques al palau d'El-Amarna, és un altre dels indicis de les relacions del món egipci amb l'oriental.

²⁴ Encara que és difícil identificar els grups culturals que es mencionen en la correspondència oficial egípcia, les tauletes amb l'escriptura cuneïforme trameses des de les ciutats canaanes al palau faraònic de Tell-el-Amarna, mostren la intensitat i profunditat d'aquests contactes. Gràcies a aquestes tauletes, avui podem tenir una idea precisa de les ciutats - estat de l'Edat del Bronze del Mediterrani Oriental, especialment, les esmentades en la correspondència amarniana. Vegis Pritchard, J.B. (Ed.). (1966). La sabiduría del Antiguo Oriente. Barcelona: Ediciones Garriga, S.A. [EA, N° 290: (A) rey, mi señor, dice: Así (Abdu)-Heba, tu siervo. A los dos pies del (rey), mi señor, siete veces y siete veces caigo. (5) ¡He aquí la hazaña que Milkilu y Suwardata perpetraron contra la tierra del rey, mi señor! Lanzaron tropas de Gézer, tropas de Gat (10) y tropas de Qeilah; tomaron la tierra de Rubutu; la tierra del rey pasó a la gente apiru. Y ahora incluso (15) una ciudad de la tierra de Jerusalén, llamada Bit-Lahmi, una ciudad perteneciente al rey, se ha pasado al bando de la gente de Qeilah. ¡Escuche mi rey a Abdu-Heba, tu siervo, (20) y envíe arqueros para recobrar la tierra real para el rey! Pero si no hay arqueros, la tierra del rey pasará a la gente apiru. (25) Se hizo esto por orden de Milkilu (y por) orden de Suwardata (?)... ¡Cuide mi rey (30) de (su) tierra!]. A les línies 15 i següents hi ha una referència gairebé segura a la ciutat de Betlem. Qeilah, segurament fou la residència de Suwardata, príncep del districte d'Hebrón.

Si a la Mediterrània Oriental, la data del 1700 aC – 1500 aC és relativament precisa gràcies als arxius egipcis, a l'Europa centre-occidental, la informació que posseïm és molt més fosca, ja que hi ha absència de fonts escrites directes. Amb tot, hi ha indicis suficients per constatar l'existència de rutes comercials de llarga distància com la de l'ambre, que va de l'Atlàntic a la Mediterrània, l'existència d'intercanvis importants amb elements manufacturats metàl·lics, singularment de bronze, representat pels famosos estils d'espiral del bronze nòrdic, la presència de perles de pasta vítria, presents a la cultura de Wessex, d'origen micènic, realitats comercials que es documenten en les proximitats del 1500 aC.

No és una casualitat, que l'expansió de la cultura dels camps d'urnes, iniciada dos segles més tard, el segle XIII aC, aparegui com un dels fenòmens més rellevants de la Prehistòria centreeuropea. Molts autors han fet notar la seva coincidència amb la destrucció de les fortificacions micèniques, sense que lògicament no s'hagi pogut establir una relació directe de causa - efecte. Amb tot, és evident que des del punt de vista de l'evolució de la protohistòria, aquest període de l'entorn del segle XII aC, significa una fita que ens permet pensar que s'ha produït algun canvi significatiu, que des del punt de vista arqueològic en diem el Bronze Final.

Pel que fa al límit cronològic de la recerca, tal com hem mencionat a la introducció, és d'una gran complexitat, ja que la introducció de sistemes escrits va respondre al desenvolupament de societats complexes. Així, per exemple, els primers sistemes d'escriptura propis actualment desxifrats, en algun territori europeu, són sobretot el lineal B a la Grècia micènica i que correspon ja a la llengua grega, que sota una grafia diferent d'origen sírio-fenici arriba fins a nosaltres.

Posteriorment, s'imposa el llatí durant les etapes d'expansió político - militar de Roma, que arriba a la seva màxima expansió geogràfica sota a principis del segle III dC, al sud del Rin i a l'oest d'Europa. L'extensió de sistemes escrits vers l'Europa oriental, és evident que es fa des de Bizanci, que influeix notablement a l'àrea dels Balcans essent el seu moment de màxima expansió el període Justinià, vers meitat del segle VI dC. Pel que fa a l'Europa bàltica, el procés és molt més tardà, i es dona de forma irregular coincidint amb les etapes d'expansió dels pobles víkings coetanis a la feudalització de l'Europa Occidental.

Les escoles arqueològiques anglosaxones, que sostenen que la protohistòria en sentit estricte és la baixa Prehistòria o la Prehistòria recent, coincideixen doncs amb el nostre plantejament, que sense dubtar de la validesa i el rigor de la tradició arqueològica francesa, pensem que el model cronològic abans esmentat és molt més significatiu a nivell històric.

Des del punt de vista de la nostra recerca, i tal com ja s'ha dit en els capítols introductoris, el període en el qual pensem centrar els esforços, és justament el que s'inicia en l'etapa del Bronze Final, i que constitueix la part més important del que a l'Europa centrocidental s'han anomenat els pobles pre-romans, i que des del punt de vista arqueològic, constitueixen les societats de l'Edat del Ferro, en els seus clàssics períodes de Hallstatt i La Tène²⁵.

²⁵ El 1846, Johann Georg Ramsauer va descobrir un cementiri prehistòric de considerables dimensions, molt a prop del poble austríac de Hallstatt. Al mateix temps que fou excavada una de les primeres fargues. Un comerç actiu i una conseqüent riquesa material van permetre desenvolupar una cultura rica que fou anomenada Cultura de Hallstatt. En aquest jaciment hi trobem els objectes que han caracteritzat la primera Edat del Ferro (1100aC). Actualment, el període de Hallstatt s'utilitza per fer referència a la cultura de finals de l'Edat del Bronze i principis de l'Edat del Ferro.

Hansli Kopp, el 1857, fou el descobridor del jaciment arqueològic de La Tène, situat al nord del llac suís de Neuchâtel. Igual que la cultura de Hallstatt, la riquesa material de la troballa, va fer que el lloc definís tota una cultura de l'Edat del Ferro, la Cultura de La Tène. El nom però ha estat estès per tal de designar el període final de l'Edat del Ferro a Europa. El període començaria a mitjans del segle V aC, quan els Celtes van entrar en contacte amb els grecs i etruscos des del sud dels Alps.

2.- El territori europeu. Consideracions sobre el marc geogràfic.

La tesi s'engloba en el marc geogràfic europeu que presenta certes dificultats per ser acotat. Un dels motius rau en la seva indefinició des del punt de vista físic, ja que Europa és una creació cultural, un concepte probablement nascut del mite grec²⁶, per tant, gairebé abstracta.

La realitat física d'Europa, i fent una abstracció molt simplista, es concreta en unes grans planes centrocidentals europees en les quals els grans rius, com el Rin, el Loira, el Sena, l'Elba, el Danubi, el Dnièper i el Volga, resulten ser els únics obstacles. Europa consisteix en unes planes de loes (pols en capes fines) que en el desert donen territoris molt àrids però en àrees humides són molt fèrtils en farratges, fet que proporciona un terreny pròsper per acollir-hi la ramaderia vacuna.

Per contrast, la realitat física de l'Europa meridional és accidentada, producte de l'orogènia Alpina, Pirenaica, Caucàsica i Balcànica. Aquests plegaments del terciari expliquen els relleus abruptes formadors de territoris compartimentats, amb moltes barreres físiques, i amb valls transversals. Aquestes barreres muntanyoses, des del punt de vista cultural, normalment creen societats aïllades. Un exemple d'aquest aïllament, és la fragmentació lingüística que resulta a l'arc cantàbric i pirenaic, les llengües balcàniques, en el massís alpi on es parlen llengües de transició com el romanès o a algunes valls suïsses, entre moltes d'altres.

²⁶ Filla d'Agenor, rei de Tir i Sidó. Fou raptada per Zeus, transformat en brau, que la portà a Creta, i en tingué tres fills: Minos, Sarpedó i Radamant. Després es casà amb Asterió, rei de Creta. Són nombroses les representacions artístiques centrades en aquest personatge: relleus del temple de Selinus (s VI aC), pintures de Pompeia, mosaics del palau Barberini. Ha estat un tema molt freqüent en el Renaixement i el barroc: Ticià, Il Veronese, Carracci, G. Reni, Rubens, etc; també apareix als relleus de l'escala barroca del palau Dalmases de Barcelona. In Grec.cat Hiperenciclopèdia [Web]. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. Retrieved setembre, 08 2005, from <http://www.grec.net/cgi-bin/hecc12.pgm?NDCHEC=0025567>.

Aquesta Europa físicament diversa presenta també una gran variació climàtica; segons les velles classificacions climàtiques de Köppen hi ha com a mínim cinc grans realitats climàtiques molt diferents²⁷, que posteriorment subdivideix en grups més petits i definits. Aquest sistema és bàsicament empíric i cada clima es defineix segons un valors fixes calculats de temperatures i precipitacions. Cada grup està designat per una lletra capital, de la A a la E:

A. Climes tropicals: Temperatura mitjana superior a 18°C tots els mesos. Aquests climes no tenen hivern. La precipitació anual és abundant i excedeix a l'evaporació.

B. Climes secs: L'evaporació excedeix a la precipitació mitjana anual. No hi ha remanent d'aigua, pel que no hi ha corrents permanents en aquestes zones.

C. Climes temperats càlids (mesotèrmics): El mes més fred té una temperatura mitjana inferior a 18°C, però superior a -3°. Els climes d'aquest grup tenen estiu i hivern.

D. Climes de neu (microtèrmics): El mes més fred té una temperatura mitjana inferior a -3°. La temperatura mitjana del mes més càlid és superior als 10°, coincidint la corresponent isoterma amb el límit septentrional del creixement de boscos.

E. Clima de gel: La temperatura mitjana del mes més càlid és inferior als 18°. Aquests climes no tenen un veritable estiu.

²⁷Strahler, A.N (1974). Geografia Física. Barcelona: Ediciones Omega. El doctor Wladimir Köppen, de la Universitat de Graz, Àustria, el 1918, va ser el primer en classificar els climes tenint en compte simultàniament les característiques de precipitacions i temperatura.

Aquesta variació climàtica en el marc europeu, actua com a condicionant a dos nivells. Per una banda, climàticament existeixen uns límits a la vegetació i a l'aclimatació d'espècies animals, al mateix temps que aquest fet condiciona fonamentalment els sistemes de protecció i confort humà, és a dir, l'obtenció de matèria primera pel vestit i les cases.

Europa també està marcada per la seva peculiar hidrografia que des dels nuclis alpins creen un sistema de llacs i rius molt dens. Els llacs són ecosistemes molt rics perquè són la base de les aus migratòries, per tant, necessiten poca inversió de treball humà. Com veurem al llarg de la recerca, en els ecosistemes lacustres d'Àustria, sud de Baviera, Suïssa i nord Itàlia, es va desenvolupar un interessant complex de cultures protohistòriques, de caràcter lacustre, i que avui constitueixen conjunts d'interès museístic, gràcies a la seva peculiar posada en valor²⁸. Els rius, per altra banda, són barreres naturals però també vies de comunicació. Ens trobem amb rius com el Danubi amb 2860 km de longitud i que té el seu punt d'origen a la Selva Negra Alemanya passant per actuals països d'Àustria, Eslovàquia, Hongria, Croàcia, Servia – Montenegro i Romania, desemboca a l'anomenat Delta del Danubi, al mar Negre, pertanyent a Romania. És justament en aquesta plana danubiana on es desenvoluparan també les grans cultures de la protohistòria europea i, per tant, on avui hi trobem un bon nombre de museus i centres patrimonials magníficament presentats i que també és objecte del nostre interès. El Rin de 1326 km de longitud, amb origen a la frontera entre Suïssa, Alemanya i Àustria transcorre al llarg del territori alemany fins a desembocar a les terres baixes holandeses a l'Oceà Atlàntic. L'Elba amb 1165 km de longitud, té el seu origen a l'actual República Txeca, a la regió muntanyosa dels sudets, i passant per la important ciutat Alemanya d'Hamburg desemboca a l'entrada que el Mar del Nord fa al territori alemany per la zona de la Jutlàndia (Dinamarca).

²⁸Vegis apartat 4.1 del capítol 2 d'aquesta tesi

El Vístula que amb 1047 km de longitud té el seu naixement a les muntanyes de Moràvia a l'actual República Txeca i, passant per Polònia arriba a desembocar a prop de Gdansk, a l'anomenat Golf de Danzig al Mar Bàltic. El Loira, amb una allargada de 1020 km., neix al Massís Central francès i es desenvolupa al llarg de tot el país fins a morir a prop de la ciutat de Nantes, a l'Oceà Atlàntic. Per últim un dels grans rius que esbossen la geografia europea és el Tajo que al llarg de 1007 km des del Sistema Ibèric a l'Estat espanyol mor al Cabo da Roca (Lisboa) a l'Oceà Atlàntic²⁹. Altres rius de gran longitud a l'actual Europa com el Volga, l'Ural, el Don, el Kama i el Pecora, entre d'altres, no s'esmenten per quedar fora dels límits de la recerca. Altres rius com el Roine, l'Ebre, el Sena o el Tamesis articulen al seu voltant grups culturals potents, algun dels quals és objecte del nostre anàlisi.

3.- El Marc cultural de la Protohistòria:

Per esbossar el marc cultural del període objecte d'anàlisi és convenient subdividir la protohistòria en tres grans etapes: la que podríem anomenar les societats principesques de l'edat del bronze antic i mig (1800-1300/1200 aC); les societats convulses del període d'introducció del ferro (1200 – segle VI aC) i les societats en contacte, producte del comerç colonial i que es desenvolupen fonamentalment des del segle VI aC fins a la romanització.

3.1.- Les societats principesques (Edat del Bronze Antic i Mig) (1800 – 1300/1200 aC):

L'arqueologia ens permet copsar com vivia la gent a Europa i al Pròxim Orient fa uns 3.800 anys. Tanmateix, la informació arqueològica no sempre és suficient i, pel que fa a aquest moment, pot corroborar-se o paral·lelitzar-se amb les fonts

²⁹ Atlas National Geographic (2004) (1st ed., Vol. 1). España: RBA coleccionables, S.A.

escrites que provinents de les societats de l'Imperi Nou egipci, així com també dels grups més desenvolupats del Pròxim Orient asiàtic com els mesopotàmics o la cultura minoica³⁰, que fan referència a les societats principesques de l'Edat del Bronze³¹ d'aquests territoris orientals.

En efecte, gràcies a la documentació existent, en alguns arxius egipcis, com per exemple, les tauletes cuneïformes provinents del palau reial de Tell el-Amarnah³², coneixem les complexes relacions entre el poder central egipci i les monarquies tributàries de la costa sírio-palestina. Aquests petits prínceps asiàtics, vistos a la llum de l'arqueologia actual, cal interpretar-los de manera molt semblant a les societats principesques que hi havia a l'occident, encara que, en el cas de la costa sírio-palestina cal parlar de societats amb escriptura, mentre que la resta d'Europa es tractava de societats àgrafes. Per tant, és clarament comparable l'estructura de les ciutats-estat sotmeses a vassallatge per Amenofis IV i el món dels dèspotes³³ de les planes centrals europees.

³⁰ Tenim constància que l'escriptura lineal A es desenvolupa a partir del 1650 aC a Creta i les illes Cíclades. Posteriorment, a partir del 1400 aC serà la lineal B a la Grècia continental i insular.

³¹ J.B. Pritchard, en el seu llibre *Sabiduría del Antiguo Oriente* (Op. Cit.) fa una transcripció directe de documents jeroglífics, de linial A i cuneïformes. Aquest és un dels únics exemples que tenim d'alta divulgació, la que es troba entremig de l'alta ciència i la divulgació, és a dir, que a través d'aquests textos tenim l'oportunitat de conèixer de primera mà el què escrivien i sobre què escrivien els coetanis de la poblacions europees del període.

³² El 1887, una camperola egípcia, va descobrir una col·lecció de tauletes cuneïformes a Tell el-Amarnah (Egipte mig), lloc de la capital d'Ahenatón a principis del segle XIV aC. Gairebé totes pertanyen als arxius reials d'Amen-hotep III i el seu fill Ahenatón. Prop de 300 cartes van ser escrites per escribes cananeus (rarament egipcis) a Palestina, Fenícia i migdia de Síria.

³³ Emprant la terminologia de Childe, V.G. (1962). *L'Europe Préhistorique: les premières sociétés européennes*. Paris: Payot.

En el cas de les fortaleses d'aquesta edat del bronze del Pròxim Orient, s'evidencia l'existència d'un poderós armament³⁴, amb carros de guerra, arquers, i altres elements bèl·lics. Però també es posa de manifest el perill en el qual es trobaven aquests petits cabdills militars o reietons, quan perdien el suport militar i polític de l'Imperi egipci. Bandes incontrolades, atacaven els seus territoris, assetjant ciutats i sovint arruinant el seu poder.

És ben conegut que les èlits principesques d'aquest període adopten el carro de guerra, l'espasa d'antenes, la navegació³⁵ i molts dels símbols de poder de l'Europa oriental³⁶.

No sabem si la situació a la resta de territoris d'Europa Centre-Occidental era exactament la mateixa. La gran extensió continental fa pensar que es donarien situacions molt diverses i l'arqueologia no pot oferir avui encara una visió de conjunt contrastada i amb el detall que ens ofereix l'egiptologia o la siriologia. Amb tot, hi ha elements arqueològics que ens permeten endevinar els seus graus de complexitat i de relació entre unes cultures i unes altres³⁷. Aquest és el cas de pecis que ens mostren com eren les embarcacions i, sobretot, les tombes principesques que denoten el poder polític i l'estratificació social a l'edat del bronze.

³⁴ Armament com el casc amb protecció per les galtes que pertany al tresor de Pass Lueg, a prop de Salzburg (Àustria) al segle XIII aC. "Greba" (armament per les cames) amb decoració gravada, provinent de Pergine Valsugana, al nord d'Itàlia. L'elaboració de metalls en làmines de bronze era característica del període dels camps d'Urnes, 1100 aC. Daga gravada amb mànec consistent trobat a Bresinchen, Alemanya oriental. Forma part d'un gran tresor que inclou un total de 30 kg de metall, aproximadament 2200 aC. Punta de llança del segle X aC que forma part del tresor de bronze enterrat a propòsit, presumptament per guardar-los de forma segura a la vorera nord del poblat de Wasserburg, per alguna raó desconeguda.

³⁵ Alguns exemples materials d'aquesta navegació els trobem en la canoa i el rem desenterrats en el poblat de Wasserburg, i altres pecis trobats.

³⁶ És en els enterraments, on trobem les restes materials que indiquen el sorgiment d'una èlit rica i en contacte amb Egipte i el Pròxim Orient. Els símbols doncs de la condició social d'aquesta èlit són les dagues de coure, les sandàlies de marfil i els collarets de closca d'ou d'estruç que reflexen el comerç amb el nord d'Àfrica des de la Península Ibèrica.

³⁷ Els arqueòlegs/gues han trobat evidències de llargues rutes comercials que enllaçaven el Mediterrani Oriental amb el Bàltic, i amb l'extrem occident.

Un exemple de la complexitat tècnica d'aquest període que anem a explicar a Europa és el sistema de navegació que el coneixem gràcies a la troballa del peci del Cap Gelidonia. En efecte, a les aigües del cap Gelidonia (Turquia), i a uns vint metres de profunditat, uns pescadors d'esponges a l'any 1958, van trobar les restes d'un naufragi ocorregut al 1350 aC. Dos anys després, un equip d'arqueòlegs va iniciar la investigació submarina que va revelar els misteris del naufragi que s'havia produït feia tres mil tres-cents anys. Van trobar una embarcació d'uns 10 metres de longitud, construïda amb fusta de Xipre i faig. A la bodega, van descobrir nombrosos lingots de coure d'uns 25 quilograms cada un. En total, sumaven més d'una tona. Els lingots de coure més gruixuts eren de la forma denominada pell de brau i es fabricaven a la illa de Xipre. També es van trobar lingots més petits, amb forma de coca de farina, procedent del Mediterrani Occidental – probablement d'Andalusia –; lingots d'estany; eines i utensilis de coure tals com aixadelles, destrals, cisells, punxons...; un petit taller metal·lúrgic portàtil amb un forn, martells i altres instruments de l'ofici; peces; un encuny per marcar les marcaderies; uns quants ossos i amulets³⁸.

Si per reconstruir mentalment la imatge de les societats europees imaginem un periple per les costes mediterrànies d'Orient a Occident i de nord a sud, com és el cas dels periples fenicis i grecs documentats en èpoques certament posteriors, el marc cultural que en sortiria ens oferiria un panorama prou complet de la realitat dels pobles costaners. Si amb aquesta finalitat dibuixem les diferents rutes marítimes i fluvials de l'antiguitat obtindrem una imatge de les cultures que ocupaven el territori en el període comprès des del 1800 al 1300/1200 aC, és a dir, el que s'ha anomenat com a Bronze Antic (1800-1470 aC) i el Bronze mig (1470-1200 aC)³⁹ i que correspon a la gran cultura tumular centre-europea.

³⁸ Bass, G.F. (1967). Cape Gelidonya: a Bronze Age shipwreck. Philadelphia: The American Philosophical Society.

³⁹ Tot i que aquests dos períodes s'havien estudiat de forma totalment diferenciada, a partir dels anys '80 del segle XX, Coles i Harding consideren que la cultura dels túmuls característica del Bronze Mig és tan sols una prolongació del Bronze Antic anterior.

Un periple que s'iniciés a Xipre, que era un nus de comunicacions marítimes, i comencés a recórrer les costes turques en direcció nord passant per la península dels Balcans, la mar Egea i el Bàltic es trobaria, en primer lloc, a l'altiplà Anatòlic amb l'antic regne Hittita⁴⁰. Aquest es va desenvolupar a finals del II mil·lenni i es basava en un grup de ciutats-estat que al segle XIV aC van substituir a Mittani com a principal enemic d'Egipte. A partir d'aleshores, foren els hittites els qui van constituir una nova força d'enfrontament amb l'Imperi egipci, fet pel qual van introduir-se innovacions tan en l'armament com en la tècnica militar. Un exemple és el carro de guerra de dues rodes que podia ser conduït per un sol home, va ser introduït al Pròxim Orient als volts del 1800aC, i el seu ús es va estendre, de forma gradual per tota la regió. Tanmateix, les tècniques d'assetjament de ciutats, es van perfeccionar de manera que es van desenvolupar paral·lelament tècniques defensives com la dels "baluard-glacis", és a dir, que el mur de la ciutat es construïa lluny dels assaltants. Per aquest motiu, els conjunts patrimonials del període tardo-hittita de tota la península Anatòlica i àrees d'influència solen tenir recintes emmurallats amb diversos sistemes de baluards exteriors que responen a la situació que hem descrit. Malgrat l'existència d'aquests sofisticats sistemes de defensa hi ha evidències de destrucció de ciutats en tot el període tardo-hittita. És ben clar doncs que es tractava d'una època complexa on els enfrontament militars i la diplomàcia jugaven papers complementaris; no és infreqüent trobar reflexada aquesta activitat en els arxius administratius d'algunes ciutats hittites i que avui podem llegir gràcies al fet que l'escriptura es desenvolupés damunt de tauletes d'argila cuita.

La capital Hittita, és a dir, la seu del poder administratiu i on hi residia el panteó dels Déus nacionals estava a l'actual Bogazköy (antiga Hattushash) situada a la zona central del nord d'Anatòlia. Fou capital des del 1650 fins el 1200 aC. Era un bon emplaçament per la presència d'aigua en una regió generalment àrida, i

⁴⁰ Imperi Antic (1800-1460 aC) i imperi ple o mig (1460-1200 aC)

de terreny rocós que podia ser explotat, juntament amb les defenses construïdes per l'home per crear una ciutat amb una fortificació poderosa.

L'imperi Hittita, coneixedora de sofisticades tècniques de guerra, era doncs la potència territorial més important del món antic, i es disputava l'hegemonia amb l'Imperi Nou Egipci, com ja s'ha dit. La zona de fricció entre les dos grans potències es trobava en el Pròxim orient, a la franja de Llevant on es disputaven el control de les ciutats litorals i, sobretot el seu comerç basat en l'or, el coure xipriota i la ceràmica micènica. Els mercaders que controlaven el comerç marítim d'aquesta zona de la costa oriental mediterrània eren els cananeus, mentre que a les illes de l'Egeu i als Balcans, eren els pobles micènics. Posteriorment, i durant el primer mil·lenni, el comerç cananeu serà substituït pel fenici i el comerç Micènic per les polis gregues.

En aquesta costa anatòlica també hi trobaríem la ciutat de Troia ⁴¹, que fou un assentament pròsper entre els anys 3000 i 1000 aC. Situat de forma

⁴¹ “Antiga ciutat de l'Àsia Menor, situada als territoris de la Tròade, prop de l'estret dels Dardanels (actualment, el pujol de Hisarlik, Turquia). Considerada durant molts segles com una invenció d'Homer, l'existència real d'aquesta ciutat pogué ésser demostrada, a les acaballes del s XIX, gràcies als esforços i la tenacitat de H. Schliemann, que la descobrí amb l'ajut de l'arquitecte Dörpfeld. La ciutat que Schliemann considerà la Troia homèrica no s'ajustava a la veritat històrica, perquè, en realitat, es tractava d'un nucli de població d'època hel·lenística. Però, prosseguint les excavacions, a la setena capa geològic-arqueològica hom trobà les restes d'una ciutat que corresponia, cronològicament, a l'època micènica: es tractava, doncs, sense cap mena de dubte, de la Troia homèrica. Actualment hom coneix molt bé la història d'aquesta ciutat, gràcies a les excavacions nord-americanes, que han cristallitzat en una sèrie de publicacions dirigides per Blegen, entre d'altres. Resta així demostrada la historicitat de la guerra cantada per Homer. Les causes de la guerra que menà a la destrucció de la ciutat no són clares: els grecs hi veien el resultat d'una expedició panhel·lènica per tal de castigar el rapt de Helena. Sigui com vulgui, actualment hom comença a creure que la destrucció de la ciutat —que s'havia enriquit probablement gràcies als impostos que cobrava per tal de permetre el pas dels vaixells pels estrets— és en relació íntima amb la caiguda de l'imperi hittita vers el s XIV aC, data que coincideix amb la cronologia acceptada per molts especialistes.” (Grec.cat [Web]. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. Retrieved novembre, 12 2005, from <http://www.grec.net/cgi-bin/hecc12.pgm?NDCHEC=0067724>)

estratègica al nord-oest d'Anatòlia amb la finalitat d'aprofitar el comerç que arribava a través dels Dardanels, sobretot, tenint en compte que a l'època el litoral estava més a prop de la ciutat que en l'actualitat. La gran riquesa i importància de la ciutat es mostra no tan sols amb les restes de les parets o edificis impressionants, sinó també amb les troballes de joies i atuells de gran valor fet d'or i plata. S'especula que la destrucció d'aquesta ciutat està en consonància amb la caiguda de l'Imperi Hittita. És evident que la ciutat de Troia era tributària dels monarques hittites i sols podia subsistir mantenint les bones relacions i servint d'enclau comercial hittita. La debilitat de l'Imperi Hittita i les lluites internes que van portar a la seva descomposició, van fer insostenible la ciutat de Troia que serà víctima dels repetits atacs dels pobles "pirates" de l'Egeu, és a dir, els grecs que ens narra el relat homèric. Amb tot, en el període en el qual situem aquest hipotètic periple, Troia encara era una ciutat pròspera.

Als Balcans, en el període anterior al que estem descrivint, és a dir, entre el 1800 i el 1500 aC, es desenvolupen nous grups culturals, com els Otomani (a l'est de Romania i Transilvania), sorgits a partir del substrat de la cultura kurgan que va descavalcar de manera absoluta les petites cultures calcolítiques locals – com Cucuteni Final, Vinça-Ploçnic i Gumelnitsa - . Al mateix temps però, també es desenvolupen unes cultures que no contempen un substrat kurgan sinó que es desenvolupen sense la interferència d'altres grups, aquestes seran les cultures de Pecica (del Baix Tisza) i Nagyrev (nord d'Hongria); tanmateix, al llarg del temps - aproximadament des del 1550 - acabaran incorporades a l'òrbita de les cultures d'origen pòntic.

Aquests grups formaven part de cultures aldeanes d'agricultors que, a més del cultiu de cereal, també criaven porcs, bous i, especialment cavalls.

La seva especialització com a criadors de cavalls era fonamental, ja que només d'aquesta forma es comprèn la seva mobilitat, així com el caràcter guerrer del grup otomani. Entre les seves ceràmiques es troben models de carros de quatre rodes potser d'ús militar⁴², així com abundància d'armes de bronze, especialment espases i punyals. Per tant, es defineixen per ser uns grups amb un fort caràcter guerrer, element que es denota, a part de l'abundant armament que supera les eines de treball, per la fortificació dels seus poblats dotats de fosses i altres recursos defensius ⁴³.

Cal esmentar amb especial rellevància el ritual funerari d'aquest grup, ja que els otomani inhumaven els seus difunts seguint les tradicions funeràries dels túmuls kurgans⁴⁴ i de forma gradual introdueixen la incineració ⁴⁵, que en els períodes finals domina absolutament. Amb tot, cap d'aquests grups culturals subsistia en el moment que situem el nostre hipotètic periple. De fet, a la Grècia continental, a partir del 1470 aC ⁴⁶, s'hi van desenvolupar diferents cultures entre les quals la més important fou la micènica. Anterior al món micènic, el domini d'aquesta àrea de la mediterrània estava a mans de l'anomenada civilització minoica, assentada bàsicament a la illa de Creta. La civilització micènica estava organitzada a través de petits regnes, cada un centrat al voltant d'un palau o ciutadella.

⁴² Dins del grup anomenat cultura de Pécelcer a Hongria, dins la més àmplia cultura de Baden, s'han trobat uns models únics de ceràmica que figuren carros. Aquestes representacions de carros en ceràmica són els més antics coneguts d'Europa. S'han trobat en els assentaments de Budakalasz i Pilismarot. [Consultat el 5 de Gener 2007, de Eneolithic in Slovakia Web site: http://mujweb.atlas.cz/veda/archaeology/eneolithic_03.htm]

⁴³ A la frontera amb Romania trobem la fortificació de Varsand i a Eslovàquia oriental la de Barca.

⁴⁴ La necròpolis de Vladhaza reflexa una influència kurgana molt nítida.

⁴⁵ Aquest canvi en el ritual funerari no es va fer de forma brusca sinó gradual, ja que en algunes necròpolis, com la de Hernadkak, es documenten excepcionalment la cremació i en la de Streda, que és contemporània, la cremació afecta a més del 50% de les tombes.

⁴⁶ L'arqueologia prèn aquesta data perquè és l'erupció volcànica de la illa de Thera (Santorini) que va sepultar el complex cultural de l'illa proporcionant una inestimable base cronològica a l'arqueologia Egea.

L'estructura administrativa d'aquest estat s'evidencia a partir de l'existència de nombrosos arxius de plaques de fang procedents dels palaus de Pylos i Cnossos. La informació que se'n extreu d'aquestes fonts escrites és que ens trobem davant d'un govern fortament centralitzat que controlava una gran varietat de treballadors, artesans del bronze, pastors de vaques i ovelles, guardacostes, remers, teixidors i sacerdots, tots els mencionen, igual que els reis, els visirs i el personal militar. L'escriptura lineal B utilitzada en aquestes plaques de fang és una evolució de l'anterior escriptura lineal A desenvolupada per la cultura minoica.

La cultura micènica teixirà al llarg del segle XV aC un autèntic imperi comercial començant pel seu territori més proper - costes de Jònia, golf de Cilícia i Síria (Ugarit) -, i arribant al continent europeu a través de les grans rutes comercials de l'ambre i l'estany. Amb tot, hi haurà una gran presència de ceràmica micènica arreu.

A la illa de Creta, en el període anterior al nostre periple, hi trobem les etapes finals de la cultura Minoica, desenvolupada des del III mil·lenni aC, i que es caracteritzava per ser una esplendorosa cultura representada per diferents palaus – com Phaistos, Mallia, Zakro i el de Cnossos – que indiquen la fundació dels primers regnes cretencs. Aquests palaus tenien diverses funcions, com a residències reals, centres cerimonials i rituals, i com a focus d'una economia redistributiva (recaptar, emmagatzemar i redistribuir els impostos sobre els productes agrícoles dins del seu territori). Al primer pis de la majoria d'aquests palaus, es trobaven els habitatges reials, així com les habitacions principals del palau, decorades amb frescos gràfics i naturalistes. Tant en el primer pis com al soterrani, s'hi trobaven els magatzems plens de caixes de pedres dibuixades i pithoi (gerres grans) que contenien productes excedents recollits a les regions agrícoles allunyades (gra, oli d'oliva i vi); i els tallers dels artesans.

Cal esmentar que els cretencs eren uns artesans notables, fet que s'evidencia per la introducció a Creta el 1900 aC de la roda de ceramista que s'utilitzava per fabricar vasos amb unes decoracions excel·lents. La cultura minoica es va estendre per una àmplia zona de la mar Egea, amb un ressò fins a les Illes Cíclades.

Vers el 1450 aC, els palaus minoics van ser destruïts per un terratrèmol o incendi probablement relacionat amb l'explosió volcànica de la illa de Thera - situada a 130km al nord de Creta -. Tan sols la ciutat de Cnossos fou reconstruïda però sota la tutela de governants grecs, tot i que un posterior i nou terratrèmol va ensorrar definitivament la cultura minoica. Aquest esdeveniment va ser el colofó que va permetre als habitants del territori continental de Grècia, els micènics, prendre el control de Creta, de manera que els dos segles següents van ser els de màxim poder micènic i de major prosperitat del comerç, amb una xarxa que s'estenia des dels ports de llevant a l'est cap a Sicília i el sud de Itàlia a l'oest. Són les ciutadelles micèniques de la illa de Creta les que trobaria el nostre hipotètic navegant.

Si, per altra banda, aquest viatger hagués anat cap al sud de la Mediterrània Oriental des de Xipre tocava la costa sírio-palestina, que en el període també presenta unes construccions públiques i d'arquitectura propera a la concepció de tipus palatí, funciona com un centre de producció metal·lúrgica i de distribució d'opi, considerat com a producte de luxe i representat en decoracions ceràmiques per la flor del cascall; emprat com a narcòtic i excitant en els rituals religiosos lligats als cultes de la fertilitat. A la costa Sírio-Palestina, s'hauria trobat amb les ciutats estat de l'edat bronze tributàries de l'Imperi Nou Egipci i de l'Imperi Hittita, i que mantenen una forta relació comercial amb Micenes, tal com ho demostren els pecis d'Ulu Burun i cap Gelydonia, situats a la zona de Kas al sud de Turquia.

Precisant, l'enfrontament comercial entre el món micènic i l'egipci desembocarà en una confrontació bèl·lica que té el seu màxim episodi en la batalla de Qadesh (1293 – 1285 aC) que finalitza establint una frontera entre les dues àrees d'influència al riu Orontes, de manera que els territoris sirians quedaren en mans hittites.

Una d'aquestes ciutats, situada a l'àrea d'influència Hittita va ser Ugarit (actual Ras-shambra) que entre el 1300 – 1200 aC va desenvolupar una intensa activitat comercial, i va ser precursora dels grans circuits de comerç de l'etapa posterior protagonitzats per fenicis i grecs⁴⁷.

Si seguim la costa sírio-palestina en direcció sud, ens apropem al Delta del Nil, on d'alguna manera, hi havia el nucli culturalment més avançat, estratificat i ric del moment, l'Imperi Nou Egipci (1560 – 1085 aC) quan Tebas, la capital, era el centre d'un imperi que abarca des del nord de Síria fins al sud de Núbia. La riquesa generada per l'imperi permetia als egipcis adornar la zona est de Tebas, la ciutat dels vius, amb uns temples monumentals. Malgrat que aquí no és el moment de parlar dels conjunts monumentals egipcis, si que cal dir que els arxius administratius del conjunt de Tell-el Amarna constitueixen una altra de les fonts més importants per conèixer les relacions internacionals de l'època, ja que l'administració faraònica rebia correspondència detallada tan de les ciutats tributàries de la costa sírio-palestina com de l'Imperi Hittita i Assiri.

⁴⁷El conjunt monumental de Ras-shambra, avui conservat, és fonamentalment funerari i paletí. Els arxius ugarítics conservats en tauletes cuneïformes són, després de més de mig segle de la seva troballa, una de les fonts més importants de la història econòmica del Pròxim Orient.

El nostre vaixell comença una nova ruta des del mar Adriàtic. Si des de la costa septentrional d'aquest mar ens endinséssim per la vall del riu Po, ens trobaríem en una etapa anterior, amb la cultura del Bronze Antic d'aquesta àrea que pren el nom d'un dels poblats palafítics a la costa del llac Garda, Polada. Aquesta zona és l'extrem més meridional de les rutes de l'ambre que venien del nord, per tant, tot i que la seva formació es considera estretament lligada al seu substrat calcolític, la influència d'altres civilitzacions és clara.

El poc que es coneix de l'hàbitat, és que eren cases circulars i oblongues, fetes de fusta amb paviments de terra trepitjada, de taules o de pedra. El fet que moltes vegades aquestes cases es construïssin en zones pantanoses, van obligar a crear estructures aèries –palafits-. Aquesta particularitat ha permès conservar objectes de cuir, os i fusta que en altres condicions haurien desaparegut, per tant, es coneix de primera mà l'ús del carro de quatre rodes i el gran desenvolupament agrícola de la zona, novetats que segurament arribarien de la vall del Danubi.

Continuant el nostre periple imaginari fins l'estret de Messina, trobem l'Edat del Bronze siciliana on, juntament amb les illes Eòlies, s'hi desenvolupa la Cultura de Capo Graziano que mostra un ressorgiment material degut a la seva privilegiada posició geogràfica. Lípari, Filicudi, Salina i Panarea es converteixen en centres comercials, apareixent nombroses importacions de ceràmica hel·lènica. Els jaciments es situen en indrets de fàcil defensa, com el de Capo Graziano, a Filicudi, només unit a la illa per una estreta llengua de terra. Les cabanes són ovals, amb els fonaments de pedra i, a vegades, parets de mamposteria. Algunes construccions de més importància en el jaciment de Lípari són interpretades com temples o graners.

Els enterraments són col·lectius i realitzats, almenys Capo Graziano, dins de falles i orificis naturals de la roca, que resultava massa dura per ser tallada. Abunden els molins de mà, els morters i les peces de teler, així com també alguns motlles de fundició.

A Sicília, perdura la Cultura de Conca d'Oro, tot i que de mica en mica anirà dominant la Cultura de Castelluccio. Els poblats es situen a zones altes, defensades naturalment per valls profundes com a Castelluccio, Branco Grande o Monte Sallia que, a més a més, incorporen muralles de defensa. Les cabanes són també ovals i els enterraments tenen lloc en coves artificials en una càmera petita, a vegades precedida per una avant-càmera. La porta d'accés a aquests enterraments, es tancava amb lloses que a vegades portaven en relleu motius en espiral. Trobem elements metàl·lics, generalment de coure, i unes plaques d'os amb relleu que alguns autors interpreten com a ídols o representacions de la deessa mare.

A Malta, les primeres manifestacions de l'Edat del Bronze, van acompanyades per l'arribada de població que incorpora nous productes i costums. Aquesta fase és denominada Cementiri de Tarxien ja que és característic del període les primeres proves d'incineració com a ritual d'enterrament, així com l'aparició de figures estilitzades de fang.

Seguint pel mar Tirrè, ens trobem l'illa de Sardenya on s'hi està desenvolupant la Cultura de Monte Claro que es prolongarà fins al Bronze mig. Aquesta cultura es caracteritza per enterrar els seus morts en hipogeus i també en tombes individuals. D'aquest moment, daten algunes fortificacions que poden considerar-se com precedents de la cultura Nuràghica⁴⁸.

⁴⁸ La fortificació de Sa Korona en seria un exemple. Presenta una torre rodona amb càmera circular en el seu interior.

Al nord d'Itàlia ens trobarem amb nous grups diferents als que ens trobàvem al Calcolític, denominats Asciano – centrat a les zones d'Emilia i Toscana⁴⁹ - i Ritranpasone. Eren poblacions dedicades a la ramaderia nòmada, fet que podria indicar-se pels pocs poblats trobats. El sistema d'enterrament està molt mal conegut i tan sols ha pogut identificar-se una cova artificial en el Fosso Conicchio. Ritranpasone era el centre metal·lúrgic més important d'Itàlia en aquest moment. Amb tot, la cultura més important del nord d'Itàlia de l'última etapa de l'Edat del Bronze, és l'anomenada Cultura de les Terramara identificada al segle XIX i que es caracteritza per hàbitats de tipus palafític ubicats en zones planes i, en especial a les àrees lacustres⁵⁰.

Seguiríem per les costes del Golf de Lleó i Catalunya fins al País Valencià on a l'edat del bronze l'aparició de societats de rang va comportar la formació d'unes noves elits d'aristòcrates i guerrers, el naixement d'un artesanat especialitzat en el treball del metall i també el sorgiment d'una societat cada cop més complexa, tant des del punt de vista econòmic, amb nous sistemes d'explotació de la terra, com també des del punt de vista d'ocupació de l'espai, amb estructures protourbanes que ja anunciaven l'urbanisme posterior que trobarem en època ibèrica.

A més, aquest període va ser una època en la que a Catalunya i àrees

⁴⁹Els seus jaciments més coneguts són el d'Asciano i Tanaccia di Brisighella, així com el de Luni sul Mignone i Fosso Conicchio.

⁵⁰L'únic jaciment arqueològic de les Terramara que en coneixem una museïtzació és l'actual Parco archeologico e Museo all'aperto della Terramara di Montale, on hi trobem la reconstrucció física de dues cases pertanyents a aquesta cultura. Al mateix temps, s'hi ubica un petit centre d'interpretació on s'explica de forma excel·lent tot el procés de la formació dels jaciments arqueològics de la zona, en especial, la seva estratigrafia. Vegeu, en aquest sentit: Cardarelli, A., Pulinia, I. et alii. (2004): Parco archeologico e Museo all'aperto della Terramara di Montale. Modena: Comune di Modena, Museo Civico Archeologico Etnologico.

limítrofes estaven perfectament integrades en les xarxes europees de circulació comercial, d'intercanvis de bens de prestigi, i sobretot d'idees. En aquest sentit, es fa difícil negar que si aquí a Catalunya es produïen els mateixos objectes de luxe i de prestigi que al centre d'Europa, no es produïssin també els coneixements necessaris per a elaborar una nova cosmologia i més tenint present que els intercanvis no sols es donaven amb els pobles continentals, sinó que es donaven també amb pobles molt desenvolupats del Mediterrani Oriental, com ja hem vist. Hem de creure que, en aquestes circumstàncies, van aparèixer noves divinitats i que l'antic ordre religiós - les antigues idees - van haver de ser redefinides per poder acceptar canvis tant importants com la incineració i els enterrament individuals. Aquesta nova societat emergent va significar sobretot un canvi respecte les societats camperoles del neolític i del bronze antic. És ben clar que en el neolític català hi havia ja processos socials que tendien a trencar els antics sistemes nivelladors, però res s'assemblava a les societats nascudes al llarg de l'edat del bronze, alimentadores de les noves idees sobre els déus i el cosmos.

El fet que les cosmologies ens siguin desconegudes no ens ha de portar a creure que no existien; de la mateixa forma que circulaven les idees sobre la moda o el disseny de caps d'agulla, torques, espases i navalles, havien de circular les idees sobre esperits, déus i herois. L'edat del bronze a Catalunya cal emmarcar-la dins de l'estadi previ al naixements dels estats arcaics ibèrics i de les grans colonitzacions mediterrànies.

A les costes valencianes, s'hi desenvolupa una nova cultura insuficientment definida que rep el nom de Bronze valencià. Enllaça amb l'època campaniforme i es caracteritza bàsicament pels seus poblats – Mas de Menente o Ereta del Castellar – en els que existeixen afinitats arquitectòniques amb el món argàric, tot i que en el bronze valencià no es practiquen els enterraments dins de recintes d'habitació, excepte algunes tombes infantils.

En arribar al sud-est, trobem la cultura argàrica, que es defineix per uns jaciments que reuneixen en el mateix espai, hàbitat i necròpolis. Situats en un turó, tenen un caràcter marcadament defensiu que podien haver tingut ocasionalment fortificacions artificials. A l'àrea del poblat es reparteixen els habitatges, normalment rectangulars i amb una o dues habitacions, que no responen a una ordenació premeditada, tot i que el seu aspecte és d'una veritable aglomeració urbana⁵¹.

Els enterraments, tal com s'ha esmentat anteriorment, es localitzen a dins el poblat (normalment sota els propis habitatges), amb excepció d'alguna estranya intrusió en els vells dòlmens. Habitualment, els enterraments són individuals amb posicions concretes i descansen a l'interior de cistes de pedra o recolzades directament al sòl, en molts casos a l'interior de gerres de ceràmica i, en alguna ocasió en fosses. D'aquests enterraments en destaquen uns aixovars molt rics –com ornaments de bronze i aplacat d'or, botons d'os i iveris -.

Penetrant amb vaixell per l'Ebre o bé el Tajo i anant fins als seus confins, seria fàcil descobrir el mosaic de cultures peninsulars de l'anomenat Bronze Antic i mig. En un esquema cultural molt simple, caldria començar de nord a sud amb l'anomenat Bronze Atlàntic que va afectar el nord-oest peninsular i tota la franja costanera portuguesa amb uns grups força diferenciats i influenciats pels seus freqüents contactes amb la Bretanya i les Illes Britàniques. A les planes

⁵¹Els poblats argàrics més coneguts són els de El Argar, El Oficio i Antas a Almeria, així com els de La Bastida de Totana a Múrcia i La Virgen de Orce i La Cuesta del Negro de Purullena a Granada.

interiors, especialment en la regió de la Manxa, s'hi va desenvolupar una cultura de base pastoril i cerealícola que té els seus exponents màxims en els grups anomenats de Las Motillas i que enllacen al sud amb els pobles relacionats amb el món argàric.

Però si el recorregut del periple s'hagués volgut endinsar vers l'Europa continental, tindria dues vies per penetrar: una pel delta del Danubi - actual Romania- que des de la Mar Negra penetraria al continent salvant les grans zones muntanyoses de Transilvània y els Càrpats per trobar-nos amb els grups de bronze dels càrpats; i l'altra la que des del Golf de Lleó s'endinsaria seguint el Roine, el Rhin i el Sena.

Pel que fa a la primera via danubiana, un dels grups seria la cultura de Únetice (Aunjetitz) de començaments de l'Edat del Bronze, situada a la Germània central, Bohèmia i Baixa Àustria. Aquesta civilització poc homogènia⁵² en la seva primera fase, controla en el seu moment més àlgid totes les rutes comercials centreuropees – fonamentalment les de l'ambre i l'or unint les costes del nord i del sud del continent – i, gràcies al seu potencial metal·lúrgic es sustenta en l'explotació exhaustiva de coures centreuropeus, per tant, es convertiria en l'àrbitre de les relacions entre el Bàltic, les Illes Britàniques i la Grècia Micènica. En qualsevol cas, seguint la tradició de les cultures de les estepes orientals, l'activitat econòmica principal de les gents uneticianes sembla haver estat la ramaderia, sobretot la cria d'animals com el bou, el porc i el cavall, tot i que igualment es cultivaran cereals.

⁵² En la seva primera fase (1800-1650 aC) es reconeixen una sèrie de províncies o fases uneticianes que reben diferents noms: Ur-Unetice a Bohèmia i Moràvia; el grup de Marschwitz a l'Oder; facies de Nitra a Eslovàquia; de Wieselburg a la Baixa Àustria; d'Adlerberg als Rin, etc. [Chapa, T.; Delibes, G. El Bronce Antiguo a Cano, M. et al. (1987) Prehistoria. Manual de Historia Universal. Madrid: Najera, pàgs. 407 – 408.

Tot aquest context socioeconòmic es materialitza, en part, a les necròpolis com les de Nitra, Gemeinlebarn, Singen, Straubing o als voltants d'Adlerberg. Les tombes, normalment d'inhumació individual, presenten diferents estructures: cista, fossa o "gàbies" de fusta, gairebé sempre planes o un baix túmul de terra no molt grans. Tanmateix, també són freqüents les tombes dobles – dos individus de sexe oposat, o bé, un adult i un nen – i sol documentar-se un intent de neutralització de l'esperit maligne del mort, o cadàver vivent, fet que s'evidencia clarament a l'enterrament femení de Schleinbach, en posició fetal, lligat amb una corda i amb el crani triturat per unes grans pedres. Els aixovars masculins, normalment, presenten armes i eines (punyals triangulars molt simples amb claus a la base i destrals planes de coure o bronze), essent més estranys els ornaments en els enterraments femenins. En uns i altres sol documentar-se petites tasses ceràmiques sense decoració.

A Gross-Mügl, a la Baixa Àustria, es localitza un dels pocs hàbitats excavats d'aquest moment, el qual compta amb una sèrie de cabanes de fusta i brancatge, amb la coberta a dues aigües, que es reparteixen de forma arbitrària pel solar del poblat.

Als volts de 1650 aC, i durant més d'un segle, és l'època d'auge de la cultura d'Unetice, que es caracteritza per les anomenades "tombes reals o principesques" construïdes sota túmuls de pedres on s'hi ubica unes estructures de fusta com cases amb coberta a dues aigües. Les tombes més característiques serien les de Leubingen i Helmsdorf a Saxònia, on hi trobem un aixovar amb peces d'or –agulles, espirals, arracades i braçalets – i armes de bronze.

A partir de 1450, la fase tardana de la cultura d'Unetice, caracteritzada per la presència d'elements materials associats al cavall, es va diluint fins quedar suplantada per la Cultura dels Túmuls.

La Cultura dels túmuls inclou l'àrea compresa entre el Mosa, el Sena, els Alps, l'Oder i la Baixa Saxònia. Rep aquest nom pel fet que enterren els cadàvers de classe dirigent en túmuls ("cistes" de pedra cobertes de terra, formant un petit monticle) on a l'interior hi trobem el cadàver acompanyat d'un ostentós aixovar funerari (armes i ornaments). La seva base econòmica és la ramaderia, tot i que tenen una important situació intermediària en el comerç entre el nord i sud europeus de la qual se'n beneficien bastament. Una de les altres característiques de les poblacions continentals de la cultura dels túmuls és l'absència d'habitatges sòlids i permanents associables a l'estrat social superior de la societat, per tant, aquest es detecta bàsicament a través de la cultura funerària.

L'altra via de penetració al continent europeu seria, com ja s'ha dit, la del Roine des de Marsella. La cultura que trobem s'estén per la vall d'aquest riu i pel territori occidental de Suïssa. Aquesta cultura té una clara influència de la més meridional d'Unetice. Tanmateix, hi ha una forta continuïtat de les tradicions campaniformes regionals, com s'aprecia a la tomba de Dijon-les-Bourroches a la zona del Jura.

Seguim penetrant el riu Roine fins al seu naixement, on haurem de deixar el vehicle fluvial per utilitzar-ne un de terrestre molt conegut en el moment, el carro. Aquest ens permetrà enfilar-nos cap a la Bretanya seguint el curs del riu Loira on trobarem la cultura dels túmuls armoricans. En aquesta àrea, als voltants del 1800 aC hi ha un moviment de població amb l'arribada de gent del nord que determinen l'aparició d'una classe social rellevant que bàsicament s'expressa a través de les tombes individuals i d'inhumació sota uns imponents túmuls de fins a 8 metres d'altura i 30 de diàmetre. Les construccions d'aquests túmuls són variades, des de cistes de pedra –Carnoet a Quimperlé-, caixes de pedra – Kernonen a Plouvorn- i, ocasionalment a l'interior de cases de fusta – com el tipus de Leubingen-.

Els aixovars funeraris continuen confirmant que ens trobem en un període de grans prínceps. En aquesta zona no trobem grans acumulacions de joies d'or com espirals, però sí que hi ha un excés de les joies de plata, a més, de joies i ornaments d'ambre arribats del nord; així com armes – espases i punyals-. A través de petits amagatalls de joies, armes i ornaments, se'ns fan explícites les relacions que mantenien amb les terres atlàntiques ibèriques i les terres baixes de les Illes Britàniques, així com de punts més allunyats com Irlanda – s'han trobat ornaments d'or d'aquest indret -.

A partir del 1550 aC, es detecta un empobriment progressiu dels enterraments tumulars que sobretot s'aprecia en els aixovars. Els sepulcres perden la seva condició costanera – típica del moment d'esplendor- i es repartiran per l'interior com els seus contemporanis de centreuropa.

A les Illes Britàniques, creuant pel pas de Calais des de l'Europa continental i penetrant pel riu Tàmessis, ens trobaríem amb la Cultura de Wessex (Regne Unit) simbolitzada per una poderosa elit guerrera que posseeix grans quantitats de materials i objectes fets amb or i àmbar. Al mateix temps, conserva el seu poder simbòlic a través d'antics centres neolítics, els *henges*⁵³ - llocs rituals - que també se'n construeixen de nous. Un exemple molt conegut és el d'Stonehenge, cercle de grans blocs de pedra probablement originaries del País de Gal·les. Els enterraments que han fet cèlebre la cultura de Wessex són individuals sota un túmul rodó on es documenten tan el ritual d'incineració –gairebé sempre en sepulcres femenins -, i d'inhumació, fet que demostra la convivència de dos rituals funeraris, un en diríem pròpiament indígena, i l'altre vingut de centreuropa.

⁵³ Un *henge* és una estructura arquitectònica prehistòrica que inclou una àrea plana circular o ovalada d'uns 20 metres de diàmetre. Aquesta àrea acostuma a estar delimitada per un fossat. L'accés a l'interior del recinte es permet a través de tres o quatre entrades adequades per superar el fossat. Henge. (2007, February 17). In Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved 15:31, February 26, 2007, from <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Henge&oldid=108853138>

Generalment, es diferencien dues etapes per aquesta cultura⁵⁴. En una primera etapa (1800 a 1550 aC), anomenada fase *bush barrow*, mantenen contacte amb la Bretanya, indirectament centreuropa (Unetice) i s'entreveuen unes primeres relacions amb la zona mediterrània. En la segona fase hi ha un predomini del ritual d'incineració en els enterraments, es continuen tenint obertes les línies de contacte anteriors, tot i que s'accentua el contacte micènic.

Al mateix temps que en terres de les Illes Britàniques meridionals es desenvolupa la cultura de Wessex, a Irlanda es desenvolupa una cultura, anomenada Ballyvalley⁵⁵ en la que treballen el metall elaborant destrals planes típiques d'aquesta zona.

Les rutes comercials europees que unien el nord i el sud, és a dir, la Mediterrània i el mar Bàltic, eren també rutes fluvials semblants a les que més tard, a l'Edat Mitjana, van connectar el centre comercial de la Hansa amb el comerç venecià. Eren les rutes de circulació de l'ambre, de la pell i de la sal. Si seguíssim aquestes rutes, ens posaríem en contacte amb els pobles de l'Europa septentrional d'aquesta primera Edat del Bronze.

Amb tot, l'element que més es comercia, i que serà símbol de poder de les elits del moment, serà el bronze, en especial un dels seus components, l'estany. D'aquesta matèria se'n faran armes, joies i ornaments, etc, etc... Tanmateix, l'ambre serà una resina fòssil molt intercanviada en el moment, no només pel seu valor com a joia, sinó especialment per les seves propietats elèctriques que el transformaven amb un mineral màgic, amb poders medicinals i, segurament, relacionat amb el món dels esperits.

⁵⁴ Gerloff, S. (1975) *The Early Bronze Age Daggers in Great Britain and a Reconsideration of the Wessex Culture*. München: Beck, cop.

⁵⁵ Harbison, P. (1969) *The Axes of the early Bronze Age in Ireland*. München: Beck.

A l'àrea nòrdica, que comprèn la Germània Septentrional i Escandinàvia, les poblacions habiten cases rectangulars amb vestíbuls semblants al megarón grec (el treball del bronze permet comprovar l'existència de relacions de l'àrea nòrdica amb Grècia a través de la cultura dels camps d'urnes). A començaments del període els objectes metàl·lics imiten fals de pedra; més endavant sorgeixen formes pròpies. La seva navegació costera propicia una expansió cap al sud. Els homes de l'àrea nòrdica coneixen el carro de guerra tirat per cavalls i enterren els morts en grans túmuls (Upsala, Seddin); posteriorment utilitzen la incineració.

En aquest territori coneixem algunes formes de religió com és el culte al sol, degut a la troballa de l'anomenat "carro del sol" de Trundholm; les "barques del sol" d'or i pintures rupestre de vaixells solars, discos solars i imatges mitològiques.

3.2.- Les societats convulses (1200 – S. VI aC) : Bronze final i Edat del Ferro

Un cop analitzat el panorama del món europeu durant l'Edat del Bronze, cal contemplar com aquest complex entramat desemboca en les societats convulses de finals del període i, sobretot de l'Edat del Ferro. La transició d'unes societats basades en una tecnologia dominada pel Bronze, a unes altres on el ferro començava a ser el nou material, no va ser fàcil ni pacífica. El Bronze, era un metall que requeria de dos components molt diferents i difícils de trobar: el coure i, sobretot, l'estany. Per tant, la seva obtenció sols es podia fer en unes societats molt organitzades, amb capacitat d'emprendre grans expedicions comercials, a la recerca d'aquesta components i, sobretot, molt jerarquitzades. A més, aquest metall, un cop obtingut, no va ser mai molt útil per construir eines i, el seu ús més important va ser com a element suntuari, i per construir armes.

El ferro en canvi era un mineral molt abundant, present a pràcticament tot el continent, per tant, fàcil d'adquirir i, un cop descobert el seu procés de manipulació – farga i forja - , es podia emprar per fer-hi realment, eines de treball, ja que era barat, a l'abast fins i tot dels camperols, eficaç, dur i reciclable fàcilment. Així doncs, l'únic problema d'aquest nou metall era conèixe'n el secret de la producció, ja que s'havia de forjar al roig viu i gairebé no era possible fondre'l.

No és estrany que el pas d'una etapa a l'altra fos convuls, ja que les societats aristocràtiques de l'etapa anterior anaven a perdre el seu monopoli del control del metall, en favor de pobles nous que podien adquirir sense gran esforç un metall sofisticat més dur que el bronze, més barat i més abundant. El ferro doncs com a recurs estratègic nou resultava revolucionari, capaç de trasbalsar el món antic.

El mapa resultant d'aquests canvis és molt interessant, ja que ens mostra el panorama d'una Europa absolutament diferent. Amb tot, com que aquest període és summament complicat, intentarem fer una radiografia d'aquest món convuls en un moment concret que gira entorn del 800 aC, una època en les que es van forjar a Grècia, les societats que més tard en direm homèriques.

Aquest mapa del món, l'havien fet els cosmòlegs babilònics. Imaginaven la terra com un gran plat circular sostingut per quatre pilars i cobert per una semi-cúpula foradada, on cada forat era una estrella. La cúpula separava les aigües "superiors" de les "inferiors", és a dir, les aigües del cel de les aigües de la terra. I al mig del plat hi havia Babilònia, la ciutat. Amb tot, aquesta imatge del centre del món estava distorsionada pel fet que els babilonis estaven sota el poder de Salmanasar III (860-825 aC), el poderós monarca assiri que havia sotmès el territori que anava des de l'Elam fins al nord de la costa sírio-palestina. Es podia dir ben bé que Assíria estava al centre del món conegut, i

els assiris controlaven el secret del ferro. Els seus mapes marcaven les quatre parts del món, i ells eren sobirans que regnaven en totes aquestes quatre parts.

El segon poder de l'època era l'Imperi egipci; ja no es tractava del poderós país que hem vist en l'etapa anterior. L'Egipte de la vint-i-dues dinastia era un país que es mantenia al marge del ferro i que, per tant, no posseïa la tecnologia militar dels assiris. Fins i tot el poder faraònic havia tingut problemes per rebutjar algunes de les invasions de la "gent que venia del mar", els anomenats "pobles del mar" de l'antiguitat.

Aquesta situació de feblesa dels egipcis, havia permès que els territoris existents entre els confins de l'Imperi Assiri i el desert del Sinaí, visquessin un període de revifalla. Fora de la tutela egípcia, van sorgir petits estats que durant un temps curt, es van mantenir independents: són els regnes d'Israel i Judà, els principats filisteus –descendants dels pobles del mar -, i les ciutats lliures fenícies, especialment Tir, Sidó i Biblos. També aquests pobles, gaudien del coneixement del ferro, secret guardat per molt pocs. Quan els monarques messopotàmics aixafaran el regne de Judà i en deportaran els seus habitants a Babilònia, la primera mesura que van prendre va ser obligar a tots els ferrers a anar amb ells, a fi que les poblacions que hi quedessin, no poguessin forjar ni relles ni espases.

En els confins occidentals d'aquest mapa babilònic del món, hi havia uns pobles molt mal coneguts per ells: eren els Aqueus, ells eren els que a dalt de naus s'havien aproximat feia dos segles a les costes egípcies en successives onades i els havien etiquetat com a pobles del mar; eren els mateixos que els trobem en la base dels pobles filisteus de Palestina i, en definitiva, els mateixos que van protagonitzar les històries que hi ha sota dels poemes homèrics, és a dir, eren els grecs.

Certament, encara no es coneixien per aquest nom – graeci és el nom que els hi van donar els romans -, però ja parlaven amb grec i tardarien molt poc en desenvolupar un sistema alfabètic semblant al que tenien els pobles semítics de la costa sírio-palestina. També ells eren coneixedors del ferro i no tardarien gaires anys en iniciar expedicions vers el Mar Negre i vers la Mediterrània Central a la recerca, no només de metalls, sinó de tota mena de matèria prima incloent les terres i el cereal.

D'aquesta manera, es pot dir que el mapa del món conegut que tenia com a centre Nínive i Babilònia estava circumval·lat per una línia imaginària que marcava les àrees on el ferro era un valuós metall conegut. Fora d'aquesta línia, hi havia altres pobles dels que els savis babilònics ja no en sabien res. Ens referim a les poblacions centre-occidentals d'Europa. Les planes que s'estenen al nord de la Mar Negra i des dels Urals al Rhin estaven habitades per grups culturals extraordinàriament diversificats però que tenien en comú l'ús dels sistemes d'incineració, ja sigui en urnes o en túmuls. L'arqueologia actual etiqueta aquests grups com a "hallstàtics" i, sovint s'usa la paraula "*Urnenfelder*" d'origen germànic ⁵⁶.

⁵⁶ El petit poblet de Hallstatt situat a les vores d'un llac, va donar nom a la primera etapa de l'Edat del Ferro a Europa. Amb tot, les troballes arqueològiques portades a terme al segle XIX, ens mostren un assentament de tipus palafític, immers plenament en l'Edat del Bronze. La importància real del jaciment de Hallstatt van ser les mines de sal explotades fins avui. De la mineria prehistòrica, realment no en queda res, a excepció de petites restes arqueològiques a les zones properes a les mines situades a més de 1000 m d'alçada. Algunes d'aquestes restes es troben actualment en el petit museu de la localitat de Hallstatt, ja que la gran majoria s'alberguen en el Museu d'Història Natural de Viena que encapçala la recerca científica del lloc. Avui en dia, Hallstatt no disposa de cap jaciment arqueològic dignament museïtzat i sols la visita a les mines de sal, molt turísticada, permet conèixer l'existència més o menys mitificada dels miners prehistòrics. De fet, l'argument que s'explica als visitants és una història basada en un suposat "home de sal" que expliquen va ser localitzat pels miners al segle XVIII i enterrat cristianament. La troballa, per bé que és verosimil, científicament no està pas demostrada.

Entre aquests grups, els arqueòlegs parlen de cultures locals que s'estenen entre l'Oder i els Urals i que es coneixen amb el nom de grups de la cultura lausaciana. Aquests, encara que immersos plenament dins de l'Edat del Bronze, no van tardar molt en adoptar la tecnologia del ferro, que d'aquesta manera es va estendre cap al càucàs fins a Ucraïna. Per altra banda, Europa central va rebre les influències de la cultura dels Cimbres, que procedents de les estepes van barrejar-se amb els pobles agrícoles del centre del continent. Sembla que el cavall i el carro de quatre rodes amb llantes de ferro són aportacions d'aquests grups, de base ramadera però fortament estratificats des del punt de vista social.

La presència dels primers materials de ferro, va marcar la cultura dels camps d'urnes a partir del segle IX aC. De la mateixa manera que el ferro va desestabilitzar els imperis del bronze del Pròxim Orient, la seva expansió a l'Europa Central va portar com a conseqüència grans canvis en les velles societats de pagesos; molt aviat van sorgir nous sistemes de fortificació amb fossats, camps frisis i complicats sistemes de muralles perfectament exemplificats en jaciments occidentals com Biskupin (Polònia). Malgrat que el ferro no va ser un metall fàcil, i que va comportar greus dificultats fins arribar a un control absolut de la fosa i de la forja, no tardarem més de dos segles en veure que aquest nou material passa de mans dels guerrers a mans dels camperols.

Si de l'Europa central ens dirigim als territoris nord-alpins, les influències culturals de Hallstatt són ben evidents, especialment, en les subcultures lacustres dels voltants dels llacs Federsee i Bodersee on hi trobem avui jaciments arqueològics tan importants com Riedschachen i Wasserburg, avui en part reproduïts en el complex arqueològic d'Unteruhldingen⁵⁷.

⁵⁷ Schöbel, G. (2003) Lake-dwelling Museum of Unteruhldingen. Museum guide. Unteruhldingen: Pfahlbaumuseum Unteruhldingen.

A l'altra banda dels Alps, les cultures prehistòriques d'aquest període de la vall del Po són les que l'arqueologia italiana ha anomenat "vilanovianes" i que van substituir el món de les terramares de l'Edat del Bronze. La cultura de Vilanova, va ser doncs la que va introduir el ferro a Itàlia i, per tant, se la pot considerar com a tributària de la cultura de Hallstatt. Gravats rupestres de la zona de la Val Camonica mostren esquematitzacions de cases pertanyents al món cultural hallstàtic⁵⁸.

Pel que fa a l'extrem occident, és a dir, la Península Ibèrica i França, en el període de la Primera Edat del Ferro, cal parlar dels pobles del període arqueològic del Hallstatt i que culturalment s'engloben en el món anomenat cèltic. El concepte de Celtes és extraordinàriament complicat, i no és aquí el lloc per discutir-ho; sols fer esment que és un concepte bàsicament provinent de la lingüística, lligat al món indoeuropeu i en el qual s'identifiquen elements culturals diversos, ja siguin models ceràmics o armes. De fet, una bona part de l'Europa Occidental, que inclou els Països Baixos, Bèlgica, França i una part de la Península Ibèrica, s'han considerat Celtes. Amb tot, cal dir que aquest vast territori presenta fórmules culturals molt diverses de forma que els pobles prehistòrics de l'Aquitània tenen poc a veure amb els de Flandes, des del punt de vista de la cultura material.

La Península Ibèrica, és una mica un món a part, ja que encara que està molt influïda per l'Europa Continental, té altres relacions econòmiques i culturals. En efecte, des de Marsella fins a l'extrem sud peninsular, es van anar formant, en tot aquest període, que comença en el segle IX aC, una sèrie de grups culturals, hereus de les cultures del Bronze Final i que sofriran els impactes de les primeres colonitzacions mediterrànies. No s'ha d'oblidar que entorn del 814 aC,

⁵⁸ Les reconstruccions d'Unteruhldingen s'inspiren justament amb alguns d'aquests gravats per fer els careners de les cases. Vegeu Schöbel, G. Op. Cit. Pàgina 35.

la tradició hel·lènica situa la fundació de la primera colònia tíria d'occident: Cartago al nord d'Àfrica. Encara que aquesta és una data probablement llegendària, l'arqueologia actual demostra que els primers contactes colonials entre el Pròxim Orient i els pobles del cercle de l'Estret de Gibraltar, es va produir a finals del segle IX aC. Sota l'impacte de les colonitzacions fenícies, el sud peninsular va veure desenvolupar una important estructura política que ha passat a la història amb el nom de Regne de Tartessos. Aquesta monarquia tartèssica, fortament orientalitzant en el període de màxim esplendor, s'alimentava del comerç colonial de les metròpolis fenícies d'orient, i també de les colònies del centre del mediterrani. Al mateix temps que això passava, a Sicília es fundaven nombroses colònies fenícies.

També els Grecs, especialment els rodis van iniciar, a mitjans del segle VIII aC – entorn el 750 aC -, la fundació de nombroses colònies al sud d'Itàlia, i també a la illa de Sicília, zona que va prendre el nom de Magna Grècia.

El resultat d'aquestes colonitzacions, va ser el desenvolupament d'una sèrie de cultures perifèriques, autèntics satèl·lits de les polis gregues, i de les metròpolis fenícies, i que prendran noms diferents, però que tindran en la base, per una banda, uns forts components indígenes i, per altra, importants influències colonials; a Itàlia, aquest va ser el món etrusc, mentre que a les costes de la Península Ibèrica, donarà lloc al desenvolupament de la cultura ibèrica entre els segles VI aC i I aC.

Finalment, cal dir, i tal vegada no sigui una casualitat, que la tradició llatina també situa a l'any 753 aC, el dia 21 d'Abril, com el de la fundació mítica de Roma.

A tot aquest panorama que hem traçat prenent com a centre Babilònia, caldria afegir una darrera anella perifèrica, que encara que no és objecte central d'anàlisi en aquest treball, cal esmentar amb la finalitat de tenir el quadre complet. Ens referim als pobles bàltics o del septentrió i les Illes Britàniques. Pel que fa als primers, val a dir que les cultures del bronze final, van tenir llargues pervivències. Es tracta dels pobles d'arrel germànica que arqueològicament s'etiqueten com a cultures del bronze atlàntic. Es tracta de cultures agrícoles que van desenvolupar models de granges aïllades, o de petites aldees que, encara que no tenien la complexitat de les fundacions colonials del sud, van adquirir una gran vitalitat gràcies al treball del metall, el comerç de les pells i, sobretot l'ambre. Són els jaciments arqueològics que Holanda els anomena "*terpen*" i al nord d'Alemanya es coneixen amb el nom de "*wierden*"; a Escandinàvia, aquestes poblacions de grangers s'estableixen a prop dels llacs, rius i terres d'aiguamolls – fet aquest que ha permès exemples de conservació magnífics⁵⁹ -. Aquest món germànic, va desenvolupar, des de molt aviat, una important cultura marítima – tan a través del mar com de rius -, la qual va ser responsable de l'expansió vers la Gran Bretanya d'aquests grups culturals, i que donarà lloc a la cultura dels túmuls funeraris del sud d'Anglaterra⁶⁰ .

⁵⁹ Exemples de conservació d'elements arqueològics a les terres de Dinamarca, són els dels cadàvers de persones executades ritualment, i sepultades en les torberes daneses, com el famós cas de l'home de Tollund a Dinamarca, i que és objecte d'un important tractament museogràfic en el National Museet de Copenhaguen [Consultat el Gener 5, 2007, from Nationalmuseet - Forside Web site: <http://www.natmus.dk/sw4509.asp>]

⁶⁰ Un dels importants jaciments del període a la Gran Bretanya és el de Runnymede que es situa a les ribes del riu Tàmesi on activitats industrials de treball del metall es portaven a terme.

3.3. Les societats en contacte

3.3.1. Entre la llegenda i la història: Tartessos

El món de la Segona Edat del Ferro, hereu de les societats que hem descrit a l'apartat anterior, és extraordinàriament més complex, ja sigui per la cultura material, o bé, per l'aparició de l'escriptura. Es tracta dels pobles històrics que ens van descriure els historiadors clàssics, des d'Herodot fins a Tàcit, són els pobles bàrbars de Roma, aquells que van ser esclafats i transformats en províncies. Entre ells, hi ha els Ibers del nord, dels que en parlarem especialment.

Amb tot, cal preguntar-nos què en coneixien realment els autors clàssics, ja siguin grecs o llatins, d'aquests pobles de l'extrem occident? Certament, en el segle VII aC, molt poca gent de l'orient coneixien el món més enllà de l'estret de Gibraltar, tal vegada, únicament els mercaders en tenien referències. Què es deia d'aquest occident? Quines coses s'explicaven? Realment, les primeres referències són llegendàries, i la llegenda més divulgada era la del paradís perdut, és a dir, l'Atlàntida. Aquesta llegenda, va tenir un divulgador il·lustre, Plató; per ell era una al·legoria al paradís perdut o una mena de fita i la va escriure a dos dels seus diàlegs: el de *Timaïos* i el de *Kritias*. Segurament, era una llegenda tradicional, i en el món antic va haver-hi pensadors que la van tenir com a real, i d'altres que no s'ho van creure mai. Així, Aristòtil, no s'ho va creure mai i Plató ho va fer servir amb finalitats didàctiques. De fet, Plató ho va treure de Soló, el grec que va visitar Egipte i va rebre tota mena de lliçons dels sacerdots d'Amón. Sigui com sigui, Plató ens mostra en el primer diàleg com davant de les columnes d'Heracles –identificades, com és ben sabut, amb Gibraltar–, hi havia una illa tan gran com Àsia i Àfrica juntes, i des d'aquesta illa es podia anar saltant a altres fins arribar al continent oposat al nostre, que en deia el continent d'*Atlantis*.

Segons el mite platònic, els reis d'*Atlantis* van voler dominar el món, però els atenesos els van frenar i al cap d'un temps, víctima de terratrèmols i cataclismes, aquella terra va ser sepultada sota l'aigua. Per aquest motiu, navegar per aquesta mar, era impossible, ja que les restes del continent, afloraven sota les aigües. En el següent diàleg, Plató descriu el continent com un lloc meravellós, ple de riqueses, d'or i plata, com una mena de TERRA DAURADA que va servir per fonamentar la creença que l'occident era la porta d'un autèntic paradís.

No sabem perquè va servir aquesta història mítica, però al marge de les interpretacions que n'hagi fet la filosofia, l'existència d'un paradís daurat, de ben segur va ser un esquer que va atreure, com sempre ha passat, cercadors de fortuna, navegants atrevits i gent de tota mena. La llegenda i el mite van alimentar la imaginació de tots ells, i en mans d'embadocadors professionals – els oracles dels santuaris panhel·lènics - , van generar una autèntica cursa per arribar a les fonts de l'or i la plata.

Herodòt ens narra la història d'un d'aquests navegants, *Kolaios de Samos* que ha passat a la història com el grec que va descobrir l'occident. En efecte sabem que, abans del segle VII aC, va haver-hi una etapa incerta en la qual navegants de Focea, de Calcídia i de la illa de Rhodes, van competir amb els de les ciutats fenícies de Sidó i Tir, i amb les naus de Creta per fer-se un espai en el mercat d'aquell remot occident; encara no havia començat cap colonització sistemàtica i Occident per tant era un immens mercat obert als més atrevits. El relat de *Kolaios* pertany a aquest gènere literari que ens descriu els fets més o menys idealitzats d'aquests rodamóns. De fet, la història que ens narra Herodot és la d'un mercader nascut a Samos que anava amb el seu vaixell vers Egipte, però que el vent i el temporal el va desviar cap a l'oest fins que es va veure obligat a aturar-se a l'illot de Platea pròxim a l'actual península Cirenaica a l'Àfrica. Va ser en aquesta illa on es va trobar amb un mariner grec, *Korobios*, que venia

de Creta i comerciava amb púrpura; es tractava d'un oikistai, és a dir, una mena de guia mercenari que acompanyava colons procedents de la illa de Thera que cercaven un lloc on establir-se a la costa africana. Kolaios va negociar amb *Korobios* i li va proposar provisions a canvi d'informació. *Korobios* li va donar la informació que necessitava i el nostre navegant samnita va fer-se a la mar oficialment amb destinació a l'Egipte, però de fet, enlloc d'anar cap a l'est, va anar cap a l'oest fins creuar l'estret de Gibraltar i allí es va trobar amb Tartessos⁶¹. Va aprofitar el temps i va carregar la nau amb un carregament de setanta talents de plata, una autèntica fortuna! *Kolaios* havia arribat a un mercat verge pels navegants samnites, i a la tornada va emprar la dècima part dels beneficis per fer construir una gran cratera de bronze i el va oferir amb ex vot al santuari de Hera, l'*Heraion de Samos*.

Kolaios doncs havia descobert la ruta grega vers l'occident; és curiós observar que segon la narració grega, el primer grec que va arribar de l'occident, ho feu gràcies al fet que un fenici li va revelar el secret. Els fenicis havien monopolitzat la ruta de l'estany i de la plata fins aleshores, i ara Samos s'introduïa en el negoci.

El terme grec *Tartessos* és un topònim que segons sembla deriva del topònim samita *tarshish*⁶². En totes aquestes referències, així com en les dels escriptors antics⁶³ *Tartessos* és com una mena de terra de xauxa i d'aquesta manera arriba el poeta llatí Aviè amb la seva *Ora Maritima*.

⁶¹La narració d'Herodot diu realment que va naufragar però aquest sembla un recurs literari per manifestar que els déus van voler que arribés allà on ells van voler.

⁶²Vegeu llibre d'Isaïes 60-9c: Els grans vaixells de Tarsis vénen al davant: porten de lluny els teus fills, duen or i plata per glorificar el meu nom, el nom del Senyor, el teu Déu, el del Sant d'Israel". Hi ha altres referències al llibre dels reis on es cita el nom de Tarsis: "(...)El rei tenia a la mar una flota de grans vaixells de Tarsis que navegaven a terres llunyanes amb la flota d'Hiram (...)" Antic Testament, Llibre dels Reis I, 10-22.

⁶³Estesicoros va ser el primer que parla del riu Tartessos i sembla que va escriure vers el 600 aC; Anacleon vers el 530 aC en torna a parlar i Hecateu de Milet vers el 500 aC en fa una altra al·lusió.

El que avui realment sabem d'aquest llunyà territori de Tartessos és encara molt poc malgrat que des d'Adolf Schulten fins ara, molts investigadors s'hi han dedicat. En realitat, sembla que va ser una creació político-cultural molt complexa i que la seva formació arrencava als voltants de l'any 1000 aC, quan tota la baixa Andalusia estava plena d'assentaments humans o poblats que l'arqueologia moderna ha anat destapant; és el cas de Carmona, Setecilla, Quemados, Lebrija, Monte Molín, etc. Tots aquests assentaments estaven encara en turonets d'altures mitjanes, però al cap d'un segle, és a dir, en el segle IX aC, trobem ja assentaments a prop de la costa, fins i tot, en l'actual zona de Huelva i en la desembocadura dels rius Tinto i Odiel. Molt a prop d'aquests indrets, l'arqueologia registre importants explotacions mineres, en especial a Río Tinto o a Aznalcóllar. No sembla agosarat relacionar aquestes importants extraccions de plata amb la presència de mercaders fenicis a les costes andaluses, i bona prova de tot això és l'abundància de materials arqueològics fenicis a tota l'àrea de l'Estret de Gibraltar i, fins i tot, en el subsòl de Cadis. Avui es fa difícil saber si la presència del comerç fenici va ser la causa d'aquest desenvolupament, o precisament en va ser la conseqüència, però aquest investigador dubta que es tracta de dos fenòmens relacionats estretament, i que a l'entorn del 750 aC, tota aquesta àrea peninsular, estava sotmesa a creixements, econòmics, comercials i demogràfics. Un reflex de tot això és l'aparició d'una mena de "moda" que va des de l'orfebreria a la ceràmica i que l'arqueologia andalusa ha denominat "estilo orientalizante", ja que recorda produccions que originàriament tenien els seus prototips a la costa sírio-palestina i a les ciutats del Delta del Nil. Amb tot, la influència orientalizant que l'arqueologia ha detectat no és sols una influència estètica; ben al contrari, es pot parlar d'una incipient revolució urbana, ja que des de mitjans del segle VIII aC comencem a veure ciutats planificades, dotades de cases de planta rectangular, amb sòcols de pedra i murs de toves enlluïts i pintats, tal com es veu a La Cabeza de San Pedro (Huelva) o en El Cabezo de la Esperanza a la Torre de Doña Blanca (Cadis) i

també en el Cerro del Carambolo o en el jaciment arqueològic de Carmona a Sevilla. En alguns d'aquests nuclis de població, hi havia colònies mineres, com en el cas del Cerro Salomón, també a Huelva, i que estava relacionat amb les mines ja esmentades d'Aznalcóllar. Aquest desenvolupament urbà anava acompanyat de signes externs de riquesa, que han servit per alimentar la imaginació de molts historiadors, però que en el fons no són més que les manifestacions de poder i estatus d'unes classes socials enriquides pel comerç d'ultramar. Entre aquests objectes hi ha joies d'or, de coure o de bronze, capsetes de fustes exòtiques amb aplics d'ivori, ous d'estruç, cremadors de perfum, ceràmiques orientals de gran qualitat, i fins i tot carros de luxe amb rodes que tenen escultures d'animals, gerros rituals de plata i molts altres elements que, ja siguin importats o imitats, són la demostració tangible dels canvis que patia aquesta zona costanera del sud peninsular.

Aquestes restes exhumades per l'arqueologia mostren unes societats tan complexes, amb tanta riquesa, i amb tants signes de poder aristocràtic, que no són concebibles sense estratificació social. Com que l'estratificació social en moltes societats complexes es nota sobretot en la vida del més enllà, és l'anàlisi de les necròpolis, el que ens permet fàcilment aproximar-nos a aquestes societats d'influència colonial. Tal vegada, la necròpolis més significativa en aquest aspecte, és la de la Joya, prop de Huelva, i també la de Setecilla, prop de Sevilla. Quan s'observen les tombes exhumades en aquests indrets, queden pocs dubtes raonables sobre l'existència de societats principesques i d'aristòcrates que s'alçaven d'una forma brutal per damunt dels altres.

Aquest model que en podríem dir costaner, es va anar estenent cap a l'alt Guadalquivir i, des d'allí a Extremadura.

Els relats sobre aristòcrates i monarques, són estranys en la literatura que fa referència a Tartessos i, de fet, sols sobresurt el nom d'Argantonio com a únic monarca descrit pels grecs. Segons la tradició grega, els mariners que van descobrir la ruta de Tartessos, van fer amistat amb un príncep, Argantonio, que el presenten com un Matussalem de l'antiguitat. Basant-se en els textos grecs, alguns autors han sostingut que la monarquia tartèssica era fillogrega i que d'aquesta manera, els comerciants tartèssics tenien dos mercats per poder elegir, el grec i el fenici i, per tant, per poder regatejar. Amb tot, aquests extrems són suposicions, ja que *strictu sensu*, a l'antònim Argantonio conté l'arrel Argant, d'arrel indoeuropea i que va donar la paraula llatina *argentum*, és a dir, argent o plata. Pot ser doncs, no altra cosa que un nom que vulgui dir quelcom semblant a "príncep de la plata".

Així doncs, si no coneixem aquests senyors de la plata, si que coneixem els seus monuments funeraris com ja s'ha dit, i els trobem escalonats entre la baixa Andalusia i Múrcia, sense oblidar l'alt Guadalquivir i part d'Extremadura. Són monuments del tipus pilars amb motlures a la part superior i amb figures d'esfínges, lleons, toros, aus i altres emblemes totèmics que troben la seva màxima expressió artística i monumental en el famós monument de Pozo Moro ja a la província de Jaén.

La desaparició de l'estat tartèssic, és avui tan fosc o més que els seus propis orígens, i com sol passar en aquests casos, la majoria d'autors han recorregut a factors externs, sobretot a la crisi de les ciutats fenícies de la costa sírio-palestina, ja que sense els mercats del Pròxim Orient no era possible sostenir ni el comerç, ni els mercaders ni els aristòcrates. D'això però, encara no en sabem res.

El que si sabem és que en la Mediterrània Oriental, a la mateixa època que s'enfonsava Tartessos, s'estava produint l'expansió de l'imperi neo-babilònic de Nabucodonosor, monarca que va aixafar les ciutats fenícies de la costa, inclosa Tir, que va ser destruïda el 572 aC. Tir era la gran metròpoli fenícia que havia aglutinat al seu entorn, xarxes de comerç importants que en el moment de desaparèixer, van ser "capturades" per una fundació també fenícia, situada fins aleshores a la perifèria del món semita: ens referim a Cartago, la gran ciutat dels fenicis d'occident.

El topònim *Cartago* prové de les paraules fenícies *Kart-hadash*, que vol dir "ciutat nova", i que segons la tradició era una fundació principesca, ja que una princesa de Tir, anomenada Dido, filla d'un rei, havia fundat la ciutat. Cartago tenia doncs un noble origen, uns lligams de sang i un comerç pròsper; ara passava a controlar les xarxes comercials de tot el món d'àmbit semita.

El creixement dels imperis asiàtics que van causar la ruïna de les ciutats fenícies, també van afectar a les polis gregues que vivien a la costa Anatòlica; en aquest cas, no va ser Nabucodonosor, el causant de la pressió sobre aquestes ciutats, sinó Cir el gran que de mica en mica va anar sotmetent tota la costa de l'Àsia Menor. La ciutat de Focea és ocupada pels perses el 540 aC, i més de la meitat dels seus habitants es van veure obligats a emigrar a occident⁶⁴. Altres focs ja havien emigrat abans, vers el 600 aC i havien fundat colònies tan importants per nosaltres com *Masàlia i Emporion*. Amb tot, el desembarcament de colons a Còrsega, tan a prop de la illa d'Elba, que era la base productora de ferro més important del mediterrani central, va ser el detonant que va desencadenar la guerra entre els mercaders hereus del comerç fenici – cartaginesos –,

⁶⁴Els habitants de Focea van anar a la illa de Còrsega on fundaren Alalia.

i els mercaders hereus del comerç grec – marselesos -. A l'any 535 aC, es van enfrontar justament a *Alalia*. En aquesta batalla, no sembla que hi hagués hagut guanyadors i va marcar el límit de l'expansió d'uns i altres. Per tant, les colònies gregues d'*Emporion* i *Rhode* van haver de desenvolupar la seva pròpia xarxa comercial i van créixer suficientment com perquè al segle V aC, ja es pugui parlar, en el cas emporità, d'una autèntica polis. Ben aviat van encunyar moneda pròpia i es van anar estenent vers el litoral sud peninsular, no sabem fins on van arribar, però el que si és cert és que els navegants de l'òrbita grega o de l'òrbita fenícia, transportaven indistintament productes procedents de tot arreu, i així per exemple la nau grega trobada en el Sec anava carregada de productes de l'Àtica, però els seus envasos estaven anotats – és a dir grafitats - per comerciants semites. Tot això significa, que la mar Mediterrània, s'havia transformat en una llacuna en la qual tots els pobles costaners comerciaven uns amb els altres, al marge de les rivalitats polítiques de les metròpolis, i que els mariners d'origen grec distribuïen productes d'origen fenici i al revés, tot depenia de les possibilitats de negoci, i el secret era el mateix: vendre car allò que escasseja i vendre barat allò que abunda.

3.3.2. La formació dels pobles ibèrics de la costa catalana⁶⁵

Un cop analitzat el paper de les colonitzacions en la formació de les societats del sud peninsular, cal ara analitzar quin paper van tenir aquests pobles d'ultramar en la formació de les societats ibèriques del nord-est peninsular, és a dir de Catalunya. Caldrà veure quina va ser la influència del comerç colonial en la transformació de la societat indígena de l'actual àrea catalana fins a assolir l'etapa ibèrica. Aquesta problemàtica, tampoc entre nosaltres és nova i ha estat

⁶⁵Aquest apartat s'ha escrit seguint fonamentalment el treball de: Santacana, J.; Belarte, M^aC. (2003): Cabdills, Estats i vi en la cruïlla de la protohistòria ibèrica a Colonialismo e interacción cultural: El impacto fenicio púnico en las sociedades autóctonas de occidente. XVIII Jornadas de arqueología Fenicio-Púnica (Eivissa, 2003). Govern de les illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura.

plantejada per diversos autors. Amb tot, en els darrers anys s'han produït canvis importants en la investigació tant del món ibèric com dels pobles colonials i, per tant, s'han obert noves línies de recerca. És doncs necessari tornar-hi.

La problemàtica actual de la recerca en el tema que ens ocupa, tal com ja hem fet esment en els capítols introductoris, cal situar-la a dos nivells ben diferents:

- Per una banda, el que en podríem dir problemes derivats de la metodologia arqueològica.
- Per altra banda, els problemes derivats de la manca de nous models antropològics que ens proporcionin claus interpretatives sobre el que en diem "societats en contacte".

Pel que fa als problemes del primer nivell cal senyalar, en primer lloc, que allò que anomenem comerç implica conèixer no només els centres de producció i de destinació de les mercaderies, sinó també la naturalesa d'aquestes produccions, els sistemes d'intercanvi i de pagament, les xarxes de distribució dels productes colonials, els agents comercials responsables dels intercanvis, la legislació o els costums que regulen les transaccions, els marges de benefici existents per uns i altres, etc. I tot això l'arqueologia ho ha d'investigar i deduir únicament mitjançant indicis indirectes com són els fragments ceràmics pertanyents a determinats tipus d'envasos comercials emprats en el transport de les mercaderies.

Altres envasos, com que no deixen traces arqueològiques, no els podem computar; és el cas dels sacs, els recipients de pell, les bótes de fusta i molts d'altres. Si aquesta és una limitació molt notable, el problema pot arribar a ser irresoluble quan ens adonem que aquests pobres indicadors indirectes només els coneixem de forma incompleta, mitjançant sèries molt mutilades, ja que fa menys de vint anys que són objecte d'estudi i, per tant, ens manquen les dades

de molts jaciments que serien importants i fins i tot claus per resoldre alguns problemes.

A aquest problema cal afegir-ne un altre no menys important i és el fet que gairebé no tenim informació del contingut d'aquests envasos. No coneixem amb seguretat en què consistia el gruix de les transaccions comercials; desconeixem quin pes podien tenir, per exemple, els teixits en les quotes de mercat o bé la fusta. Ens preguntem fins a quin punt eren importants els esclaus en aquest comerç colonial antic; el tràfic d'éssers humans ha estat tant important al llarg de la Història que es fa difícil pensar un comerç sense l'existència de "mercaderies humanes". No cal doncs dir que la major part de matèries orgàniques que no són fàcils de reconèixer en el registre arqueològic s'han escapat definitivament de la nostra anàlisi.

Per altra banda, si és cert que es fa difícil conèixer les produccions colonials mitjançant els envasos ceràmics, més difícil es fa encara conèixer les produccions pròpies, les que circulaven necessàriament en els circuits locals. En efecte, les ceràmiques colonials, com el vernís negre, les produccions àtiques o corínties, estan repartides per molts indrets del món antic, per la qual cosa és més fàcil el seu coneixement, comparació i estudi. Mentre tant, les produccions ibèriques, ultra no ser tant estandarditzades, la seva producció va tenir un radi de dispersió molt més local, per la qual cosa el seu coneixement científic és més pobre ja que disposem de menys dades.

Amb tot, el que fa encara més difícil el coneixement arqueològic d'aquest comerç primerenc, és el desconeixement que tenim dels indrets on s'emmagatzemaven i on es processaven les produccions; el coneixement material d'aquestes àrees de producció - ja sigui de l'oli o del vi - és fonamental per reconèixer el paper que aquests productes van tenir en el mercat.

Hi ha un darrer punt que cal comentar respecte a aquesta problemàtica i és el que fa referència a l'estructura del mercat colonial ibèric. Amb les dades d'avui no es pot conèixer l'estructura dels mercats indígenes ni les lleis o normes explícites i implícites que el regulaven. Per poder esbrinar aquests extrems caldria disposar dels registres d'entrades i sortides de mercaderies dels ports d'origen i de destí, així com la càrrega que portaven les naus. Caldria saber també quan navegaven amb llastra i quan no, i, no cal dir, que fóra important estar al cas sobre l'estacionalitat de la demanda, ja que productes com el vi són inestables i no es pot garantir indefinidament la seva conservació. Tot això que comentem, ben segur que va generar registres escrits i correspondència comercial. En tot cas, nosaltres no en coneixem res tot això, a excepció d'alguns escadussers ploms escrits que podrien ser cartes comercials.

Naturalment, sense almenys alguns d'aquests instruments, cap historiador de l'economia tindria coratge de parlar de comerç colonial; i nosaltres en aquest treball ho pretenem fer. No és estrany que els resultats siguin extraordinàriament pobres.

A part d'aquests problemes que en podríem dir arqueològics, n'hi ha d'altres molt més difícils de comprendre; són els que es deriven del poc ús que l'arqueologia fa dels models antropològics. En efecte, l'estudi dels sistemes d'intercanvi entre les societats àgrafes, i les societats incipientment monetitzades dels nuclis colonials, ha generat molts models possibles que l'antropologia ha enregistrat suficientment i que tal vegada es podrien aplicar a la protohistòria ibèrica. També s'han estudiat models antropològics de transformació social de les societats horticultores i de com des d'aquesta situació es passa a les d'agricultura d'arada i a les de ramaders especialitzats. Amb tot, cap d'aquests models s'ha intentat aplicar seriosament, amb totes les seves implicacions al comerç colonial.

Pel que fa als models etno-antropològics que analitzen els “sistemes culturals en contacte” i que plantegen els mecanismes de l’aculturació entre els grups humans de desenvolupaments equivalents, que tantes variants han donat en el panorama antropològic, tampoc han estat considerats en l’anàlisi de l’horitzó formatiu ibèric.

Finalment, caldria valorar els models que interpreten els processos d’aparició de societats complexes, amb mecanismes de jerarquització, de divisió del treball i de formació d’elits. Seria interessant entreveure si algun d’aquests models és útil per a comprendre el naixement d’uns grups dominants entre els ibers i per esbrinar de quina manera el mercat pot haver estat un catalitzador en aquest procés. Són molt pocs els investigadors que s’han atrevit a introduir-se en aquest fosc, encara que excitant, camí de recerca.

És ben cert que de forma més o menys intuïtiva i primària, hi ha hagut intents d’aplicar alguns models simples en base dels indicis arqueològics, però aquests no han passat mai de la formulació d’uns eixos elementals, sovint més recolzats en l’estudi de la història dels territoris d’origen (món fenici, grec, etrusc, etc.) que no pas en el registre antropològic. Aquests intents freqüentment sols han tingut present, de forma conscient o inconscient, les hipòtesis i els models etnolingüístics de finals del segle XIX, que parlaven de substrats. Així, es deia que sobre un “substrat” etnolingüístic hi aplicaven diversos impactes exteriors, els quals es suposava que donaven com a resultat un grup cultural o una llengua “canònica”. Quan aquests models han entrat en crisi, s’ha optat per negar tota importància als fenòmens d’aculturació i aleshores s’ha volgut recórrer a processos interns, dits “indigenistes”, que difícilment podrien explicar l’acceleració dels processos de canvi social i, sobretot econòmics, que s’entreveuen.

Darrerament s'ha començat a assajar l'aplicació a l'arqueologia ibèrica d'alguns models basats en l'aparició dels *big-man* i el trencament dels mecanismes anivelladors en determinades societats àgrafes. La majoria d'aquests models tenen en la seva base la distribució d'elements de prestigi entre els "*big-man*" i la posterior redistribució d'aquests elements entre les xarxes clientelars de cada un d'ells.

Aquests paradigmes antropològics poden ser de tipus "*potlack*", on la redistribució de béns es fa mitjançant el gran banquet en el qual abunden els productes de prestigi, o bé per altres mecanismes més complicats.

En tot cas, sigui quin sigui el model, és evident que un dels dèficits de la nostra investigació és la recerca de pautes antropològiques amb la intenció de correlacionar-les amb els indicadors arqueològics disponibles. Això obliga a determinar també quins podrien ser els indicadors arqueològics susceptibles de donar base a un model d'aquesta mena.

És evident que tot procés de transformació basat en algun dels models indicats, especialment en el darrer dels esmentats, comporten canvis que tenen un reflex a nivell de la cultura material i que, en conseqüència, haurien de deixar indicis arqueològics. És necessari assenyalar alguns d'aquests indicadors:

- El que primer es manifesta en una societat en la qual emergeixen elements de prestigi del tipus "*big-man*" és la complexitat creixent del sistema social i, sobretot, dels mecanismes econòmics. Aquesta complexitat es manifesta per diversos elements: el desenvolupament de nuclis especialitzats, la diferenciació d'espais també específics dins de les estructures domèstiques, i el naixement de processos de jerarquitzaació de nuclis de població en el procés d'ocupació del territori.

- Un altre indicati clar de control per part d'alguns grups o d'algunes elits és l'exploració de recursos estratègics nous - mines, pous, rius navegables, punts costaners, etc. - i aparició de nous instruments aplicats a la producció o al consum.
- També cal citar indicis de producció especialitzada, ja sigui d'elements lítics, com molins, d'eines, o bé de processos tecnològics - pintura de vasos ceràmics, metal·lúrgia del ferro, etc. –
- Un altre indicati és la intensificació dels processos econòmics gràcies a l'existència de catalitzadors importants. Aquest increment o intensificació no sol ser a tots els indrets del territori, sinó en els llocs i sectors privilegiats pel nou sistema.
- Per últim, el creixement de la demanda de producció importada, de caire exòtic, encara que amb distribucions molt desiguals. El procés de creixement de la demanda deixa abundants testimonis de tots aquells productes envasats amb recipients ceràmics.

Encara que probablement hi ha més indicadors, aquests són difícils de posar-se de manifest per part de l'arqueologia. Ens referim, per exemple, a factors com els que incideixen en la intensificació i extensió dels conreus, en l'aparició de mono-conreus enfront de la diversificació i del micro-conreu, utilització de nous sistemes energètics, com per exemple nous animals de tir o de transport, etc.

Quan s'analitzen els grups locals de la costa catalana en el moment històric immediatament anterior al comerç colonial, és a dir, entre el segle X i el VIII aC., és fàcil adonar-se que aquesta societat àgrafa local, ancorada dins de l'edat del bronze final es caracteritzava per:

- Disposar d'assentaments molt petits, d'un o dos grups familiars, que van establir-se en un indret durant un període relativament curt de temps, que sovint no arriba al que podríem denominar una generació.
- Estructures domèstiques que no disposen d'una gran capacitat de magatzem; tenen les funcions d'aixopluc i de concentrar el grup a l'entorn de la llar de foc, encara que sense estructures especialitzades de cap mena.
- En aquestes societats, els mitjans de producció, a part de la terra o el sol, són molt simples. Sovint no està clar si coneixien el forcat, i en tot cas, era fet de fusta; tots els enginys tecnològics encara eren de pedra i malgrat que coneixien el ferro des del segle VII aC, el cert és que amb aquest metall no es feien els instruments que haurien pogut generar canvis en els sistemes productius. L'altre metall emprat freqüentment solia ser el bronze, però aquest tampoc fornava la matèria primera de la majoria d'eines de treball; més aviat era emprat per armes de parada, ornamentació, objectes sagrats, sempre al servei del prestigi de qui ho portava.
- En els pobles de la franja costanera de Catalunya i València no hi ha elements que posin de manifest cap mena de diferències de status. Certament hi ha excepcions, com el famós tresor de Villena, on es va trobar una vaixela de luxe i un possible ceptre o "bastó d'autoritat". No tenim res semblant a Catalunya. En tot cas, estem davant d'uns símbols d'autoritat i de poder que no tenen reflex, a nivell arquitectònic, en els sistemes d'ocupació d'espai o, fins i tot, en els sistemes funeraris. Les necròpolis del període, mal conegudes, encara no ens proporcionen indicadors suficients.

- Aquestes societats produïen, segurament, begudes fermentades a base de cereals; aquest fet sembla avui documentat en alguns assentaments com Genó, que té una antiguitat que reula almenys al segle XI aC⁶⁶.
- També sembla que es coneixia el fermentat de mel, documentat també a Genó i en altres indrets.
- Amb tot, no va ser fins a la primera meitat del segle VI aC que es va produir a la costa ibèrica una mena de fermentat de raïm, tot i que, segons sembla, el fruit havia estat introduït molt abans.
- En la seva economia, és més important l'aportació calòrica aportada per la cacera i la recol·lecció que la que proporcionaven els horticultors.

En aquesta societat que acabem de descriure, els primers contactes colonials són difícils d'enregistrar, però en podríem comentar alguns aspectes:

- Els primers contactes no els documentem fins a les darreries del segle VIII aC o bé molt a principis del segle VII aC.
- Els components identificables d'aquest comerç són productes que estaven relativament diferenciats i caracteritzats, fabricats en la regió de l'Estret de Gibraltar. Els indicadors eren contenidors emprats per a transport i magatzem de mercaderies fonamentalment líquides. Es tracta de restes d'elements comercials a l'engròs, que no van acompanyats d'altres elements identificables arqueològicament. No hi ha elements de vaixela ni d'altra mena entre els components de l'intercanvi.

⁶⁶Maya, J.L., Cuesta, F. & López Cachero, L. (Ed.). (1998). Genó: un poblado del Bronze final en el Bajo Segre (Lleida). Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.

- Els contenidors sembla que portaven, segons les poques analítiques disponibles, oli, vi i salaons, tots ells indistintament, ja que els tres tipus de productes han estat documentats.
- En aquest moment hi ha les primeres imitacions elaborades per tallers indígenes que intenten copiar alguns d'aquests recipients que transportaven productes colonials de gran prestigi. Trobem aquestes primerenques imitacions en alguns indrets, com l'Alt de Benimaquia, a Dénia (Alacant).
- Les importacions de productes colonials d'aquesta procedència, entre el 750 i el 725 aC., no arriben a estar als voltants de l'u per cent del total de recipients trobats en establiments indígenes, com per exemple, el de Barranc de Gàfols, a Ginestar (Tarragona).

Si aquests són els indicis dels primers contactes comercials, el seu impacte sobre les cultures indígenes no va provocar transformacions perceptibles arqueològicament fins la meitat del segle VII aC. Val a dir, no obstant, que algunes d'aquestes transformacions no tenen perquè anar lligades al comerç colonial, encara que nosaltres considerem que aquesta és una hipòtesi molt raonable. Per tant, com a resultat del comerç colonial podríem apuntar les següents evidències:

- En aquest moment comencem a trobar comunitats completament sedentaritzades que ja no estan formades per un o dos grups familiars. Estem trobant ja unes autèntiques estructures que en podríem anomenar aldeanes (entre cinc i vint grups familiars establerts de forma permanent).
- En els recintes domèstics hi ha un augment considerable de la capacitat d'emmagatzematge de productes agraris o de tipus agropecuari. Hi ha

també un nombre molt més elevat de recipients ceràmics de grans dimensions i major capacitat que en el període anterior.

- En alguns dels indrets hi ha sistemes de tancament dels poblats i aldees que podrien ser interpretats com a parapets o muralles per a protecció i defensa.

- S'observa que l'activitat comercial de l'Àrea de l'Estret de Gibraltar és molt forta. Els territoris catalans costaners coneixen un increment espectacular d'aquestes importacions, que es concentren en alguns indrets. Hi ha indicis en aquest sentit que ens informen que en alguns punts, les ceràmiques procedents de l'àrea de Gibraltar arriben a constituir un volum que equival a més de la meitat del total d'envasos existents. Llocs com Aldovesta⁶⁷, a Benifallet, proporcionen unes sorprenents estadístiques en les quals més del 57 % del total de vasos són àmfores del tipus Vuillemot R1, és a dir, procedents d'aquesta regió del sud peninsular. En altres indrets es registren percentatges entre el 10 i el 20 % del total, la qual cosa també significa un augment del comerç colonial.

- En aquesta fase de transformacions, la majoria de llocs tenen indicis d'haver rebut algun producte d'importació, encara que en quantitats molt minses.

- Hi ha coses que encara no canvien, com els hàbits domèstics. No hi ha vaixel·la ni elements de cuina d'importació en proporcions significatives en les llars investigades fins avui.

⁶⁷Mascort, M.T., Sanmartí, J., & Santacana, J. (1991). El Jaciment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet) i el comerç fenici arcaic a la Catalunya meridional. Tarragona: Publicacions de la Diputació de Tarragona.

Si seguim de prop aquest procés de contactes en el període següent, és a dir, entre el 550 i el 400 aC., ens adonem que hi ha un autèntic *horitzó formatiu* del que en diem les societats ibèriques, amb clares semblances amb els models de les societats colonials del Mediterrani centro-occidental. Veiem la síntesi que se'n pot fer:

- Es pot començar a establir una jerarquia de nuclis de població amb clars indicis de l'existència de funcions especialitzades d'alguns d'ells.
- Disminueix notablement la quantitat de les importacions, les quals sembla que no arriben al dos per cent del total de recipients.
- Canvia el tipus d'importacions; ara, contràriament al que passava en les fases anteriors, predominen els elements de vaixella, els petits atuells per perfums, etc. En tot cas, es tracta d'elements domèstics.
- Dins dels productes de vaixella importats, més de la meitat són per a cobrir el que en podríem dir "servei de vi".
- Les àrees o ports d'origen d'aquestes mercaderies són ara molt més variades que abans. Ara trobem carregaments de mercaderies procedents d'Ebusus, de l'Estret de Gibraltar, de Corint, de l'Àtica, de Massalia i dels ports de la Mediterrània central.
- Alguns dels envasos del tipus etrusc, jònic o massaliota portaven, amb tota seguretat, vi que era consumit amb ajuda de la vaixella també importada de les mateixes regions, com ja hem dit.

Entre les darreries del segle V aC, quan ja es pot parlar de societats estructurades sota la forma d'estats més o menys arcaics, i el segle II aC, en què es produeix la dissolució de la societat ibèrica, transcorren dos cents anys, durant els quals qualla un model polític, econòmic i social semblant al d'altres pobles coetanis de la Mediterrània.

Aquest model, presumiblement, no va tenir temps de desenvolupar-se, però va generar suficients elements culturals com per adonar-nos que era potent. Aquests elements característics els podríem resumir dient:

- Alguns assentaments segueixen la tendència al creixement, transformant-se en nuclis urbans, mentre els altres s'esglaonen, donen mostres de clares tendències a la jerarquització urbana. Ara, doncs, es pot parlar d'autèntiques ciutats, amb ocupacions de l'espai de entre 10 i 20 hectàrees.
- El ferro es generalitza com a matèria primera per a eines de treball de les quals se'n coneix una gran varietat.
- Apareixen sistemes d'emmagatzematge, que encara que eren coneguts abans, ara es pot dir que es difonen, com per exemple les sitges, que arriben a formar agrupacions importants ("camps de sitges"). Això no és altra cosa que l'acumulació de reserves de treball en grans proporcions, com no s'havia vist fins al moment.
- Aparició d'un sistema d'escriptura eclèctic, que es basa en altres sistemes ja coneguts de la societat colonial i amb aportacions pròpies.

- Augment notable de la quota d'importacions, les quals tornen a donar valors superiors al deu per cent del total de recipients en una bona part dels indrets on s'ha calculat.

- Hi ha tres zones d'intercanvi comercial prioritari en aquest període:

- L'àrea d'Ebusus, que en el segle IV aC arriba a proporcionar el 78 % del total de recipients en alguns indrets com Calafell⁶⁸.
- La regió de Cartago i àrees greco-itàliques del Centre de la Mediterrània, que gaudeixen d'una gran activitat al llarg del segle III aC
- L'hinterland de Massàlia i altres indrets de l'àmbit grec, que segueixen a molta distància.

És difícil extraure conclusions més enllà de les simples constatacions. Amb tot, les dades aportades suggereixen dues observacions importants:

La primera fa referència al model interpretatiu que cal aplicar per comprendre la naturalesa de les primeres transformacions dels grups locals.

La sedentarització dels grups, l'aparició de les primeres comunitats aldeanes, els primers sistemes defensius, el desenvolupament de nuclis amb uns tants per cent anormalment alts de produccions amfòriques d'origen colonial, són elements que encaixen amb l'emergència de lideratges,

⁶⁸Asensio, D. (1996). Les Àmfores d'importació de la ciutadella ibèrica d'Alorda Park o Les Toixoneres : Calafell, Baix Penedès, Tarragona. Revista d'arqueologia de Ponent. 6, 35-80.

del tipus *big-man*⁶⁹ que acumulen elements de prestigi amb una funció redistribuïdora i, aparentment, anivelladora. El vi, com a producte exòtic, podria fer les funcions que sovint compleixen els estimulants en totes les societats en procés d'estratificació. La facilitat amb què l'alcohol de vi produeix estats alterats de la consciència, el converteix en un instrument útil per marcar diferències de rang i de prestigi a aquells que podien apropiarse de la seva possessió i que, per tant, eren els responsables de les xarxes de redistribució.

La segona observació fa referència al fet, ja mencionat, que en l'horitzó formatiu de les societats ibèriques, entre el 550 i el 400 aC. hi hagi una disminució dràstica de les importacions.

Això pot respondre a molts factors, però no és forassenyat creure que les produccions locals, en mans de l'oligarquia naixent, fessin innecessàries les importacions d'alcohol i, en canvi, haguessin estat els elements domèstics com la vaixella, els indicadors del prestigi que s'associen al poder i al rang. Sols així s'explica que, al final, en els llocs on clarament es pot parlar de seus del poder polític tribal, com la Ciutadella de Calafell (Tarragona), més del vint-i-cinc per cent dels vasos són importats, i d'ells, la meitat estaven destinats al servei del consum de vi⁷⁰.

⁶⁹En termes antropològics, la figura del big man fa referència a l'home que més influència té a la seva tribu. El seu poder l'aconsegueix mitjançant el reconeixement de la resta de la tribu, ja sigui per les seves habilitats, saviesa o possessions materials, però no per herència. Un dels antropòlegs que més ha utilitzat i defensat aquest terme, fou Marshall Sahlins. Big man. (2007, February 19). In Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved 17:35, February 26, 2007, from http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Big_man&oldid=109376832

⁷⁰Asensio, D. (1996) Op. Cit.

Tot això, posa de manifest la complexitat dels fenòmens d'aculturació en les societats protohistòriques i com les relacions d'intercanvi en poden ser un catalitzador. Amb tot, aquest fet no exclou la presència d'altres processos polític-militars, com annexions, invasions i ampliació d'esferes de poder per part d'alguns dels grups tribals que, en definitiva, adquirien el control dels estats arcaics ibèrics. És en aquest context que cal doncs presentar els jaciments arqueològics objecte d'anàlisi, dels quals, la Ciutadella Ibèrica de Calafell en constitueix el punt central.

3.3.2.1. La Ciutadella ibèrica de Calafell com a model de societat preromana.

3.3.2.1.1. El període ibèric al Baix Penedès. Aproximació a la formació de la cultura.

Durant el segle VI aC l'arqueologia catalana documenta a gran part del país el sorgiment de cabdillatges associats a la difusió de la tecnologia del ferro. Es tracta de societats guerreres que practiquen la incineració dels cadàvers i que disposen d'elements sumptuosos i de prestigi provinents del comerç colonial fenici i grec. D'aquest període, que en podríem dir de formació dels estats arcaics ibèrics, daten les primeres ocupacions de la ciutadella ibèrica de Calafell. Amb tot, les restes que en coneixem d'aquesta primera època són escadusseres i encara poc significatives. Sembla com si el primer assentament s'hagués fet damunt una petita península rocosa que s'endinsava damunt dels aiguamolls de la costa. Encara que no en coneixem el traçat sabem que estava dotada d'un mur perimetral molt gruixut, i que tenia cases arreglades, adossades una a l'altra per la banda de dins. Es tractava de cases allargades, tipus "mègaron" grec, amb tres estances - una entrada, un àmbit central, dotat de llar de foc i un celler al darrera -. Aquestes cases compartien mur mitjancer i probablement els seus terrats servien de pas de ronda del mur de tanca que feia de muralla.

Amb tot, no tenim informacions massa segures d'aquesta fase, ja que les etapes posteriors s'han sobreposat i n'han esborrat les senyals. En canvi, si que coneixem alguns elements mobles, especialment d'indumentària, pertanyents a aquesta primitiva etapa, gràcies a troballes fetes en pobles de la rodalia. Així, prop de Banyeres, al nucli de les Masies de Sant Miquel, van ser exhumades algunes tombes de guerrers i que formaven part d'aquestes societats basades en cabdillatges.

La descoberta es va fer a l'estiu de 1960, quan uns aficionats a l'arqueologia descobrien casualment les restes d'un cementiri de més de 2500 anys. El lloc era un petit turonet, anomenat "la vinya del Cosconer", prop d'un torrent, en el terme municipal de Banyeres (Baix Penedès, Tarragona)⁷¹. Ningú s'havia adonat, fins aleshores, que en aquella vinya hi sortien molts fragments i restes de ceràmica. La mecanització dels conreus, que es començava a donar en aquells anys, va ser la causa probable de la destrucció de la majoria de les tombes. La fortuna va fer que una de les tombes fos trobada intacta i gràcies a aquella casualitat avui coneixem amb una certa precisió l'aspecte d'un guerrer que va viure sis segles abans de Crist. El seu cos el van preparar per a la cerimònia funeral amb tot l'aixovar propi de la seva casta: el seu cap anava protegit amb un fort casc de bronze reforçat amb costelles de ferro. La nuca i la barbata es protegien amb un cuir enganxat al casc. El seu cos estava cobert amb una túnica probablement curta, cenyida amb un cinturó amb sivella de bronze decorada. Unes lamines de bronze repujat també protegien les seves cames. El pit el protegia amb una cota de cuir amb elements metàl·lics i, a més, portava un escut circular, també de cuir.

⁷¹Vilaseca, S. Solé, J.S. i Mañé, R. (1963) La necròpolis de Can Canyís (Banyeres, Prov. Tarragona) Trabajos de Prehistoria VIII, Madrid: Departamento de Historia de la Ciencia. Instituto de Historia, CSIC

Portava un ganivet penjat de la cintura, encara que el seu armament ofensiu fonamental eren dues llances amb puntes de ferro reforçades i una mena de javelina més curta. Desconeixem molts elements de la seva indumentària ja que l'enterrament va consistir en una incineració del cadàver dalt d'una pira funerària; segurament el cos del guerrer va ser acomiadat amb danses i grans crits de dolor i un cop consumit pel foc, els ossos que en van restar junt amb la ferralla recargolada per les flames va ser tot recollit i col·locat dins d'una urna de ceràmica i enterrat en un forat fet a terra. Aquesta cerimònia funeral estava reservada segurament als membres d'aquesta poderosa casta guerrera que posseïa el poder i el control de la riquesa i el territori. Els signes externs d'aquesta jerarquia eren el miler llarg de petits elements trobats en la necròpolis i que consistien en les anelletes de les cotes de malla amb que es protegien, els anells, els braçalets, cadenetes i altres elements d'ornamentació corporal. Crida l'atenció entre aquests petits objectes una petita figureta d'un moltó de gairebé quatre centímetres de llarg que era probablement el símbol totèmic d'un déu adorat entre els pobles fenicis i púnics amb el nom de Baal i que els egipcis identificaven amb el seu Amón⁷².

Tal vegada pot sorprendre aquesta relació entre un déu oriental i una població de l'occident de la Mediterrània, però en el segle VI abans de Crist, atrevits mariners travessaven ja aquest mar. Navegants de les illes gregues i de les ciutats fenícies protagonitzaven un comerç molt actiu amb els pobles del llunyà Occident. El testimoni més sorprenent d'aquests contactes és la troballa de nou amulets amb forma d'escarabats, fets amb pasta de vidre i produïts a les factories egípcies de la costa nord del país Africà.

⁷² Vegeu en aquest sentit Padró, J. (1980) *Egyptian-type Documents from the Mediterranean Litoral of the Iberian Peninsula before the Roman Conquest*. Leiden : Brill, 1980-1985.

Tots aquests amulets presenten la típica perforació que permetia penjar-los al coll, com si es tractés d'un valuós talismà. Hi ha altres set peces del mateix material vitri, però de forma diferent i que completen la troballa arqueològica. Gràcies a aquests escarabeus egipcis sabem que les divinitats del Nil, com Ra, Horus o Amón també acompanyaven als guerrers penedesencs en el trànsit al mon tenebrós del Mes Enllà.

No podem saber si aquests guerrers eren acompanyats a l'altra món per les seves esposes o per concubines; en tot cas, el que si sabem és que junt amb les seves tombes hi ha restes d'objectes que pertanyien al món de la dona, com és el fus de filar, que en el món antic eren el símbol del gineceu, l'espai reservat a la dona. Finalment, com a mostra de la riquesa d'aquesta casta guerrera a la necròpolis van aparèixer vuit magnífics discos d'argent que, sens dubte formaven part d'una indumentària molt luxosa. Quina mena de societat era aquella que es permetia lliurar als morts riqueses tan importants? L'arqueologia ha descobert que molt prop del cementiri hi ha, encara enterrat en el subsòl, la seu fortificada o poblat on residien aquests guerrers. Les tombes o residència dels morts estaven a ponent de les cases, ja que és per on desapareix el Sol, on s'agafa el camí vers el regne de la mort i les tenebres.

3.3.2.1.2. Vers les estructures de caire estatal: els assentaments.

Des de la segona meitat del segle V aC, en els assentaments ibèrics de la comarca penedesenca i a bona part del territori català s'observa una important sèrie de indicis de transformacions dels cabdillatges ibèrics formats durant el segle VI aC en estructures del tipus dels estats arcaics. Un d'aquests estats va ser el dels Cossetans, grup tribal que versemblantment ocupava aleshores una part de la costa central catalana, des del Garraf a Tarragona. Per tant, l'actual terme de Calafell pertanyia al territori cossetà.

Des del punt de vista arqueològic, el naixement d'aquest primerenc estat arcaic cossetà es fa palès, en primer lloc, gràcies a la gradual aparició d'una jerarquització del poblament en el Camp de Tarragona, en les dues comarques penedesenques i en el Garraf.

La jerarquització dels nuclis de poblament es manifesta per l'existència d'assentaments grans, de prop de 10 ha. com ara Tarragona, que sembla que era una "ciutat ibèrica", tal vegada l'anomenada *Kesse*, amb encunyacions monetàries importants i antigues en el context ibèric ja que tenen metrologia púnica i es coneixen peces amb anterioritat al desembarcament romà del 218 aC. Totes aquestes característiques permeten atribuir a aquest nucli tarragoní unes funcions i un caràcter de tipus netament urbà.

Un segon ordre de grandària és constituït per un nombre una mica més gran de nuclis amb una superfície compresa entre 2 ha i 3 ha, com ara Darró (Vilanova i la Geltrú)⁷³, Olèrdola o les Masies de Sant Miquel (Banyeres). En aquests hi ha assenyalat la presència d'activitats de transformació i de fortificacions d'una certa complexitat. Cal assenyalar també que se situen a distàncies bastant regulars en relació als nuclis de primer ordre.

El tercer ordre en la jerarquia d'assentaments és format generalment per nuclis de poblament concentrat de dimensions inferiors a 1 ha –sovint entorn de 0,5 ha– i funcions que els treballs d'excavació recents han mostrat que eren molt diverses. Un d'aquests nuclis és precisament la Ciutadella Ibèrica de Calafell,

⁷³López Mullor, A. et alii (1992). La Primera Vilanova : l'establiment ibèric i la vil·la romana d'Arró, Darró o Adarró de Vilanova i la Geltrú. Síntesi dels resultats de les darreres recerques arqueològiques i històriques. Vilafranca del Penedès: Institut d'Estudis Penedesencs.

un dels nuclis residencials dotats de fortificacions sofisticades i monumentals, amb cases complexes i altres indicis de riquesa i poder⁷⁴. D'altres nuclis propers, com el documentat a les Guàrdies (El Vendrell) eren assentaments també de tercer ordre però oberts o escassament fortificats, dedicats a funcions diverses de caràcter eminentment manufacturer. També hi ha aldees pobrament fortificades, però cap d'elles prop de Calafell. Finalment, és habitual observar – almenys on s'han fet treballs de prospecció d'una certa entitat – l'existència d'un nombre important d'hàbitats de molt petites dimensions –inferiors a 2500 m²–, sovint molt pròxims entre ells i situats en proximitat de les terres de conreu. La presència d'aquest tipus d'assentaments s'ha pogut comprovar a molts indrets de Catalunya i també a Calafell⁷⁵. Les característiques esmentades permeten suposar que es tracta d'assentaments molt directament vinculats a la producció agrícola. És el cas de l'assentament de l'Argilera de Calafell o del Fondo del Roig a Cunit, identificats els dos com a granges ibèriques. Per altra banda, en el terme de Calafell i àrees limítrofes s'ha documentat l'existència d'escampalls de ceràmica ibèrica en molts camps i que és una senyal inequívoca de l'expansió dels conreus agrícoles.

En tot cas, la gran expansió d'aquest poblament dispers, juntament amb l'aparició de grans nuclis de diverses hectàrees de superfície i la persistència de nombrosos assentaments de caràcter aldeà indiquen clarament un important augment de la població, que només es pot explicar per una intensificació de la producció agrícola. Un altre indicatiu d'intensificació és la proliferació

⁷⁴ Sobre la Ciutadella ibèrica de Calafell la bibliografia és molt abundant. Amb tot, la única monografia arqueològica completa de les campanyes de 1983 al 1988 és la de Sanmartí, J. i Santacana, J. (1992) El poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès). Barcelona: Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya.

⁷⁵ El primer intent d'establir una jerarquia de nuclis en els assentaments ibèrics de la costa central catalana es deu a: Miret, M., Sanmartí, J. i Santacana, J. (1984) Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán, *Arqueología espacial* 4, Teruel: Universidad de Zaragoza, Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales de Teruel.

dels grans dipòsits subterranis destinats a la conservació de cereals, que sovint apareixen agrupats formant els anomenats “camps de sitges”. A Calafell n’hi ha de documentats a l’Argilera ⁷⁶, però on han estat localitzades moltes sitges de gra és a Les Guàrdies (El Vendrell)⁷⁷. Hi ha autors que, atenent a la gran quantitat de sitges trobades pensen que no es poden interpretar simplement com a reserves alimentàries, sinó que s’han d’entendre també com una acumulació de capital utilitzable eventualment amb finalitats especulatives. Aquestes dades s’han de relacionar igualment amb l’expansió de l’instrumental de ferro a tot Catalunya, amb un nombre considerable d’arades conegudes, que haurien fet possible posar en conreu extensions importants de terreny. El domini de l’arada – que també pot explicar la creixent importància dels bovins en el registre arqueozoològic –, permet pensar raonablement en una extensió important del sistema agrícola de guaret a curt termini, que facilitaria un cert control sobre la producció. Pel que fa als enginys de transformació de matèries primeres, com els molins de gra, cal fer notar també que des d’aquest període arcaic es desenvolupen els molins de rotació que substituïren els de fricció, molt més lents. A la Ciutadella de Calafell n’hi ha de documentats ja en aquesta etapa arcaica. Igualment, les anàlisis pol·líniques coincideixen a senyalar una expansió dels cereals i altres conreus durant el període ibèric. En definitiva, tot fa pensar en la implantació des de finals del segle V aC d’un model agrícola, basat en una ocupació permanent del sòl, en l’ús de l’energia de sang per llaurar i per moldre i en el guaret sectorial.

⁷⁶ Sanmartí, J., Santacana, J. i Serra, R. (1984) El jaciment ibèric d’Argilera i el poblament protohistòric a la costa del Penedès. Quaderns de Treball, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.

⁷⁷ Sobre aquest jaciment cal senyalar Morer, J., Rigo, A. (1999) Ferro i ferrers en el món ibèric. El poblat de les Guàrdies (El Vendrell) Barcelona: AUCAT, Autopistes de Catalunya.

Un altre aspecte fonamental en aquest procés és el desenvolupament, des de finals del segle V aC de l'escriptura. Certament, el desconeixement encara quasi absolut de la llengua ibèrica dificulta en bona mesura la valoració dels usos que es feia d'aquesta tècnica, però sembla lògic pensar que la seva introducció anés lligada a les necessitats d'una economia d'una certa complexitat i d'una naixent burocràcia. Efectivament sembla que la freqüent aparició de numerals en els ploms ibèrics invita a pensar que aquests eren essencialment documents comptables i econòmics.

És també significatiu que ja abans de la incorporació al món romà algunes ciutats ibèriques van encunyar moneda, la qual cosa suposa l'existència d'un poder polític que en garanteix el valor. Les emissions més antigues, fora del territori que estudiem, semblen ser les primeres dracmes d'Arse, que es podrien datar ja de principi de la segona meitat del segle III aC, però sembla que les primeres encunyacions de bronze de Kese, amb metrologia púnica, possiblement s'haurien de datar també abans del desembarcament romà del 218 aC.

3.3.2.1.3. L'ocupació del territori: els nuclis camperols i la fortificació de la Ciutadella de Calafell.

La imatge de Calafell durant aquesta primera etapa de la cultura ibèrica és encara avui difícil de definir. Sabem que les valls dels dos torrents, especialment a les solanes, estaven ocupades per granges o cases de camp, on hi vivia una població camperola dedicada fonamentalment al conreu del cereal, que emmagatzemaven en sitges o dipòsits subterranis, junt amb activitats ramaderes. Hi havia també establiments agrícoles al llarg de l'antic "camí ral", el qual probablement era ja un camí per on hi circulaven els humans i les mercaderies.

Finalment, hi havia alguns assentaments en les petites elevacions davant del mar, habitades tal vegada per grups escadussers de recol·lectors i pescadors. Totes aquestes petites comunitats camperoles estaven vinculades amb el nucli de poblament més important i fortificat que era la Ciutadella Ibèrica que feia les funcions, versemblantment, d'un hàbitat estrictament aristocràtic.

Són molts els elements que porten a concloure que es tractava d'un hàbitat aristocràtic. Tal vegada el primer és el fet que es tractava d'un assentament ubicat en un lloc central, dominant una plataforma marina ocupada per aiguamolls, un dels ecosistemes més rics des del punt de vista de la cacera, la pesca i la recol·lecció. Per altra banda, l'assentament estava al costat de l'embocadura d'un torrent, el qual constituïa la via de pas més important entre la costa i l'interior del territori cossetà.

Des d'un punt de vista militar, l'assentament, estava fortificat mitjançant un potent sistema de muralles que havien estat modificades al llarg dels segles⁷⁸. Es tractava d'unes muralles que en el seu aspecte final estaven dotades de torres de planta rectangular, amb pas de ronda i, probablement amb un accés per via marítima. L'interior del recinte fortificat presentava un conjunt de mansions, alguna prou important com per ésser qualificades d'autèntic palau. Es tracta d'un edifici turriforme, amb pati central, dotat d'una columna que sostenia la balustrada interior del pati i diverses estances annexes a l'edifici, emprades probablement com a àrees de servei.

Des del punt de vista de l'economia, aquesta Ciutadella situada en la terra dels cossetans, segurament es mantenia gràcies a la producció d'un volum

⁷⁸ Sanmartí, J. i Santacana, J. (1991) Les fortificacions ibèriques de la Catalunya central i costanera. Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (segles IV – II aC). Manresa : Centre d'Estudis del Bages : Societat Catalana d'Arqueologia.

important d'excedents agrícoles procedents d'aquests petits nuclis agrícoles i que un cop recollits es deurién concentrar en grans àrees d'emmagatzematge controlades per l'elit de la societat ibèrica. Indrets com Les Guàrdies, al Vendrell tal vegada acomplien aquesta funció. Així doncs, aquestes acumulacions d'excedents són les que haurien fet possible el manteniment d'aquest grup social de tipus aristocràtic que vivia a la Ciutadella ibèrica i de l'aparell estatal de l'estat cossetà. Amb tot, hi ha un altre aspecte que fa palès el control econòmic de l'aristocràcia sobre els petits nuclis agrícoles dels voltants; és la redistribució dels productes del comerç exterior. En efecte, és possible observar com la quantitat i la qualitat dels productes exòtics i les importacions no és uniforme en el conjunt dels assentaments ibèrics, sinó que els llocs com la Ciutadella, que per altres raons poden ser considerats com a centres de poder, són també els més afavorits des d'aquest punt de vista, la qual cosa es correspon justament amb el que es podia esperar en una economia de béns de prestigi. De fet, els materials d'importació que podríem considerar de prestigi exhumats a la Ciutadella Ibèrica de Calafell són, almenys des d'un punt de vista quantitatiu, molt superiors als de la majoria d'assentaments ibèrics de tipus rural. Això suposa que els aristòcrates que possiblement habitaven la Ciutadella calafellenca exercien un control sobre les relacions comercials exteriors i probablement sobre els mitjans de pagament d'aquestes importacions. L'àmplia distribució d'aquests materials d'importació, evidenciats sobretot per les restes ceràmiques dels envasos mostra que l'adquisició i redistribució per l'elit dominant d'aquestes importacions d'origen mediterrani era un dels elements clau per a l'estabilitat i reproducció del sistema social.

En aquest context, la ràpida difusió de l'escriptura al segle IV aC - de la que a Calafell en tenim sols algun indici - apareixeria primordialment com una resposta a les necessitats d'una economia i una administració cada vegada més complexos, la qual cosa explicaria l'aparició de les primeres encunyacions monetàries ibèriques ja abans de la conquesta romana.

En el que podríem anomenar període Ibèric Ple, el territori calafellenc actual estava presidit de forma contundent per la Ciutadella Ibèrica com a nucli aristocràtic i, com hem vist, envoltada per un seguit de petits assentaments de caràcter camperol que ocupaven les planes i els vessants de solana de les valls dels dos torrents, a més de petits turons prop de la costa. És en aquest període central quan es desenvoluparen els sistemes d'arquitectura domèstica que van caracteritzar l'Ibèric Ple, entre el segle IV i les darreries del III aC.

3.3.2.1.4. El microespai: cases i estances.

La casa ibèrica a Calafell, com arreu del territori, va ser el resultat de la contínua repetició, a través dels segles, d'un nombre reduït de solucions arquitectòniques millorades per l'experiència secular d'un sistema de vida, de base aldeana, agrícola i ramadera adaptat a l'ecosistema mediterrani. Podríem dir que la casa ibèrica va representar la simbiosi entre un mode de producció i uns recursos naturals modestos.

Tant les formes com les tècniques emprades per fer bastir les cases de la Ciutadella ibèrica de Calafell i dels altres assentaments dels voltants van ser el resultat de la repetida utilització d'uns mateixos materials, el fang, la palla, la

fusta i la pedra; d'uns mateixos mitjans tècnics – nivells, malls, aixades i cordes – i, sobretot, de les mateixes formes espacials, lligades sempre a costums i pràctiques familiars i econòmiques els orígens de les quals es remonten a les darreries de l'edat del bronze.

Quan s'estudien aquestes construccions, a la vegada simples i originals, que van ser els edificis del període ibèric ple de la Ciutadella calafellenca, en especial entre els segles IV i III aC, es té la sensació de contemplar obres que s'han fet gràcies a la repetició d'uns mateixos gestos, com si les formes i la tècnica emprada no fossin altra cosa que l'expressió d'una saviesa no especialitzada, més aviat integrada en el propi fons cultural del grup, que va des de la producció agrària a l'organització de la vida social. En general, els constructors ibèrics van donar solucions perfectes a problemes eterns, i moltes d'aquestes solucions han estat presents en l'arquitectura tradicional del país fins a èpoques ben recents.

L'anàlisi de les construccions ibèriques d'aquesta zona, independentment del seu *estatus* –casa, palau, pallissa o bloc -, ens remet sempre a un món on els constructors havien de ser els camperols. Per tant, les cases es construeixen amb allò que ofereix la terra: fang, canyes, pedres i senill o borró.

La planta de la casa ibèrica de Calafell és variada, encara que en general s'estructura a l'entorn de les formes rectangulars, de vegades amb pati davant, com la granja d'aquesta època excavada al nord del poble, en el jaciment anomenat de l'Argilera. Les estances són en general petites i no hi manca un espai més gran dotat de llar de foc. Molt freqüentment aquestes cases tenien plantes superiors que no s'han conservat; imaginem que tenien finestres petites a l'exterior. En tot cas, quan els assentaments són cases de camp disperses,

com en el cas del Fondo de Roig, a Cunit o l'Argilera de Calafell, gairebé sempre es tracta de construccions ben orientades, cap al migdia i amb terres de conreu planes al voltant. La planta de les cases ubicades dins de la Ciutadella, sembla que mantenen una funció rural, encara que la manca d'espai ha determinat que tinguessin una sola obertura al davant, on hi ha el carrer; en aquests casos és freqüent observar que la planta és estreta i adaptada a les disponibilitats de l'espai urbà. La distribució interior és variada però en general hi ha una entrada, una sala comuna relativament gran, que disposa de llar de foc, i entre un i tres departaments. També en aquest cas desconeixem com eren les estances del primer pis, encara que suposem que es tractava del lloc que tal vegada feia la funció de golfes per a guardar i assecar alguns productes del camp. També hi ha alguns canvis en les plantes, que de vegades han d'abandonar el rectangle i adoptar formes més o menys trapezoïdals, encara que la tendència a formes regulars és forta en totes les construccions ibèriques.

El material emprat per a construir les cases depenia de molts factors, encara que cal parlar d'un sistema comú. En general, hi trobem pedres i terra o fang. La presència de més o menys pedra depenia de la naturalesa i la topografia del lloc. L'abundància o escassetat era un fet determinant. En tot cas els fonaments sempre eren amb pedra. Per fer-los es cavava una trinxera de fonamentació d'una profunditat variable, segons la resistència del sòl. L'amplada també variava encara que cal parlar d'un colze com a mitjana.

L'alçada de la construcció de pedra podia arribar a abastar fins al sostre, encara que en general no passava de dos colzes. Sembla que el sistema era el de pedres col·locades en sec, semblant a l'emprat pels "marjaires" catalans durant segles.

Cercaven pedres de mides mitjanes, intuïen la cara més regular i plana i, sense pràcticament cap retoc, les col·locaven en el seu lloc. Aquest sistema requereix habilitat i destresa i és relativament fàcil s'hi ha molta pedra en els voltants de l'indret on es construeix.

El coronament dels edificis es feia normalment amb terra. Aquesta es podia paredar de dues maneres: amb tovots o bé seguint fórmules semblants a les tapiades. El sistema més comú era el de fabricar prèviament tovots amb l'ajuda de motlles de fusta. Tal com s'ha fet durant segles a molts indrets de la Península Ibèrica, els constructors primer fan la barreja de la terra amb aigua i fenàs o palla. Un cop està ben pastat s'emmotllen les toves i es deixen assecar al sol. Els murs es fan amb aquestes peces – que són rectangulars, encara que de mides variades, i es lliguen amb morter de fang -.

Les construccions de tàpia, menys freqüent que el tovot, i que sembla que es van generalitzar a Calafell, es feien amb sistemes d'encofrat, emprant terra humida amb una proporció petita de calç no hidratada. El compactat de la terra s'havia de fer a cops de maces.

Com l'alçada dels murs podia ultrapassar fàcilment els dos o tres metres, per aixecar els pisos superiors havien d'emprar bastides internes, les quals a vegades deixen empremtes en els murs de pedra. Els trespols es feien amb bigues de fusta i probablement petits taulons també de fusta. El paviment era de terra batuda, encara que n'hi ha de toves i alguns eren fets amb lloses de pedra planes.

Pel que fa a les cobertes, la lògica constructiva ibèrica sembla que portava aparellat l'ús de cobertes gairebé planes, amb pendents molt lleugeres a una sola vessant. Tot i això alguns investigadors plantegen també el sistema de dues vessants. En el cas de les cobertes planes calia fer-hi revores amb algun desguàs, fet que permetria recollir l'aigua de la pluja. En tot cas, el sistema de sosteniment era a base d'un embigat de fusta, amb canyes o branquillons i tapat tot per capes d'enlluït de fang amb palla o fibres vegetals.

Pel que fa a les portes i finestres en coneixem ben poca cosa, excepte que es tractava d'obertures relativament petites; d'aquesta forma la casa estava més aïllada tèrmicament. Sempre tenien dintell de fusta i de vegades el llindar també ho era, encara que molt freqüentment era de pedra.

El condicionament interior de les cases ens és poc conegut; sabem que l'ús de la calç era normal per fer els enlluïts, tant per dins com probablement per fora. De vegades estaven pintades amb franges roges, negres i amb altres elements geomètrics, encara que d'això no en tenim cap seguretat a Calafell. Sols hi ha possibles restes de pintura en un edifici de la Ciutadella interpretat com a "Palau". Els terres estaven vestits amb catifes, almenys en algunes estances i les portes de fusta disposaven de panys amb clau i forrellats per darrera. Cal dir però que a Calafell no se n'ha trobat cap evidència ni d'una cosa ni de l'altra, encara que és versemblant creure que es seguien els mateixos patrons culturals que es documenten a arreu del territori ibèric.

Sabem que alguns elements del parament domèstic, com la llar de foc, ocupaven normalment un lloc central dins de la casa, en una estança principal.

Eren llocs fets amb molta cura, amb fang i sempre de forma rectangular o quadrada, repetint la forma bàsica de la casa ibèrica. Sembla que funcionaven més com a braser que no pas com a llar de foc amb troncs i flama; si això fos així voldria dir que sovint el foc s'encenien fora de la casa o amb l'ajuda de brasers.

Prestatgeries i caixes de fusta feien les funcions d'armari que semblen del tot inexistents. En canvi, sembla que les cases estaven plenes a vessar de grans contenidors ceràmics, eines i tal vegada animals, com correspon a una societat bàsicament camperola.

Per tant, en la mesura que la casa per un camperol és una eina, la primera i més important de totes, cal comprendre que l'economia agro-pecuària que se'n derivava, no sols era una forma de guanyar-se la vida sinó també una forma de vida. Aquesta forma de vida impregnava segurament tota la vida comunitària, encara que, com sabem, en la societat ibèrica hi havia grups d'especialistes que no practicaven cap mena d'activitat agrària, encara que probablement les coneixien, ja que és difícil en contextos d'agricultors que tots els membres de la comunitat no coneguin les beceroles de l'ofici de pagès.

3.3.2.1.5. El cicle de l'any agrícola ibèric

En aquestes societats agrícoles com la dels ibers calafellencs, la vida de la majoria de la gent anava marcada pels cicles agraris, com no podria ser d'altra manera. L'agricultura, de tipus bàsicament cerealícola, imposa uns ritmes i

unes tasques que no han canviat en els darrers mil·lennis; els canvis afecten les tècniques, no pas al cicle anual. Per tant, si ens situem a la primavera, els agricultors de les aldees, pobles i ciutats d'Ibèria segurament ja tenien decidit el camp que sembrarien aquell any, ja que aquesta decisió s'havia de prendre amb temps. No era una decisió arbitrària ja que els camps havien de seguir probablement una rotació imposada pel sistema de guaret. En efecte, les anàlisis paleocarpològiques ens indiquen el conreu de llegums; aquest conreu no era un caprici, ja que el cereal consumeix molt nitrogen del sòl mentre que el llegum el produeix; per tant, la rotació era necessària si volien mantenir l'equilibri dels camps.

Sigui com sigui, quan començava la romputa sabem que empraven forcats de fusta i també de ferro; aquestes pesades eines havien de ser arrossegades per parelles de bous dotades de jous que es lligaven amb corretges de cuir. Els camps sembla que havien de ser petits i no més grans d'unes 0,3 hectàrees que és el que una persona pot llaurar normalment en un dia.

Un cop feta aquesta tasca, els pagesos calafellencs de l'època ibèrica sabien que no podien pas sembrar tot seguit, ja que les llavors es perdrien en els solcs més profunds i per tant creixeria malament el cereal. Abans calia fer una altra operació que consistia en anivellar i allisar els camps. Aquesta tasca es feia arrossegant unes fustes pel camp amb l'ajut dels bous; sense aquesta feina el cereal que ells tenien germinava malament.

La sembra era una tasca molt important i probablement comunitària; no és fàcil que llencessin les llavors tal com es va fer en èpoques posteriors.

En perdrien moltes per l'acció dels ocells, molt més abundants que no pas ara. Per tant, feien files compactes d'homes, dones i criatures i tots avançarien lentament, amb bastons a les mans i acotant-se cada vegada que havien de deixar llavor a llavor dins d'un forat fet amb el pal.

Amb aquesta feina no s'havia acabat pas la tasca del pagès. Ara calia vigilar estretament els camps, defensar-los dels animals, de les aus i de les males herbes. A finals de l'estiu hi havia l'època de la collita dels fruits i no sols del cereal. També aquesta tasca era comunitària ja que s'havia de realitzar a mà amb eines petites; tenien falç de ferro, però no sembla que fos una eina molt abundant. El cereal havia de ser trillat, batut i emmagatzemat. La tasca d'emmagatzemar era molt important, ja que requeria preparar prèviament les sitges, com les excavades en el jaciment calafellenc de l'Argilera o els de Les Guàrdies, prop del Vendrell. Eren grans dipòsits gratats en les capes impermeables del sòl; normalment es tractava de dipòsits agrupats i no pas domèstics; el gra net era deixat assecar i un cop eixut la sitja havia de ser folrada amb una mica de palla. No sabem si el gra anava dins de sacs o no; probablement era deixat en els dipòsits sense sac; aquests eren tapats hermèticament amb grans lloses de pedra circulars, segellades amb una capa de fang per impedir l'entrada d'aire; en ambients anaeròbics, la conservació del gra estava garantida.

El gra que es plantava per aquesta zona probablement era, sobretot, la civada, l'ordi, el blat i l'espelta. Encara que el pagès plantava molts altres productes, el cereal era important per moltes raons: en primer lloc, perquè era la base de l'alimentació humana; en segon lloc, perquè la palla era tan o més important que el gra, ja que era la base de l'alimentació de molts animals domèstics i també servia per a construir les cases i per a fabricar la cervesa, que era una de les begudes documentades en el món ibèric, tal vegada molt anterior a la producció i consum de vi.

Durant la tardor, i sobretot l'hivern, el pagès ibèric tenia moltes altres ocupacions que anaven probablement des de fer la cervesa, moldre el gra, preparar les eines, arreglar els sostres i cobertes de la casa, cercar la llenya i sobretot preparar els adobs. Aquest extrem és un dels més difícils de demostrar arqueològicament ja que sovint trobem espais destinats a deixalles, escombraries o femers però no sabem si aquests eren emprats per adobar la terra. Tenim petits indicis que això era així. Es tracta de la troballa dispersa en els camps de conreu de petits fragments de ceràmica ibèrica. Aquests fragments, encara que de vegades poden procedir d'una casa o construcció, moltes altres no tenen cap explicació lògica; l'única possible és que procedeixin de femers i que la seva arribada als camps de conreu sigui deguda a l'escampat d'aquests per damunt dels camps sota la forma d'adobs. És ben sabut que en una casa es trenquen molts objectes ceràmics al llarg d'un any i aquests van a parar a les escombraries. Per tant, aquests modestos bocins de ceràmica ibèrica són els indicis que ens permeten pensar que els camperols a casa nostra adobaven els camps.

Una altra de les activitats fonamentals de les cultures camperoles durant l'hivern era el filat i el teixit. Ja hem parlat d'aquestes activitats artesanals, la funció de les quals anava dirigida a produir la roba, element fonamental pel sistema de confort de qualsevol societat humana que habiti els indrets de climes freds o temperats.

3.3.2.1.6. Indumentària i prestigi

Sobre el vestit ibèric a Calafell en sabem ben poques coses, ja que sols s'han conservat elements metàl·lics com agulles, apics, imperdibles, anells i poca cosa més.

Amb tot, sabem que tant a Calafell com arreu del territori, el vestit cal emmarcarlo doncs en la tradició de la indumentària mediterrània antiga. La indumentària masculina estava constituïda, normalment, per una túnica curta, que arribava fins a mitja cuixa i deixava sense cobrir els genolls i les cames. Aquestes túniques estaven formades per una peça rectangular a la qual s'hi havia fet un tall central per posar-hi el cap. L'escot, de vegades, era triangular. El vestit es podia cordar amb agulles imperdibles (fíbules), o també amb cordons, i anava cenyida a la cintura amb un cinturó de cuir que tenia tanca metàl·lica.

De vegades, els homes es protegien les cames amb una espècie de calces ajustades. La gent gran, en les cerimònies importants, sembla que disposaven de túniques llargues fins els peus, que podien cenyir o no amb un cinturó. Una peça molt important era el mantell, de forma rectangular i que es podia col·locar de formes molt diferents, encara que, la forma més normal d'emprar-la era que passés per sota l'aixella dreta i es subjectés amb una fíbula per damunt de l'espatlla esquerra. Pels viatges llargs disposaven de capes amb una mena de caputxa que anava de cap a peus.

Pel que fa als peus, anaven calçats amb sabates planes i les cames i turmells les podien protegir amb cuir lligat. Sembla que també podien emprar botes de cuir altes, acabades amb punxa i amb un taló.

La indumentària femenina estava constituïda per una túnica que invariablement arribava fins els peus. Freqüentment, les dones portaven dues túniques, una damunt de l'altre; estaven fetes amb teles rectangulars que anaven cosits pels dos costats i podien tenir mànigues o no tenir-ne. Semblantment passava amb l'escot. Es cenyien amb cinturons.

El cap de les dones estava sempre cobert amb un vel; de vegades anava subjecte amb una mena de tocat. Amb tot, la part més important de la indumentària femenina era el mantell, fet a base d'una gran peça rectangular amb plecs molt amples. Les dames ibèriques es tapaven el cap amb aquesta peça. Ho feien simplement desdoblegant el darrer plec superior del mantell.

Aquest mantell podia ser subjectat amb una fibula col·locada a l'alçada del ventre o dels pits. Naturalment, tal com hem fet esment al parlar de la indumentària masculina, també amb la de les dones el mantell admetia moltes variants, i una d'elles era passar-lo per sota l'aixella dreta i subjectar-lo amb la mà esquerra. Les formes i tipus de calçat sembla que no diferien molt entre homes i dones. En canvi sí que hi havia diferències amb l'ornamentació corporal. Les dones de les classes altes adornaven els seus caps amb diademes plenes de penjolls i que a vegades feien remarcar el front. Pels costats hi penjaven cintes del tipus ínfules.

Les orelles lluïen moltes arracades, rodets molt decorats i tota mena de penjolls d'orfebreria. Mentre, del coll, penjaven tota mena de collarets, uns damunt dels altres fent autèntiques exhibicions de riquesa. L'ornamentació es completava amb anells i braçalets circulars o bé amb espiral. Malgrat que les dones eren les que més ornaments ostentaven, els homes no n'estaven pas alliberats i els veiem amb braçalets cenyint els bíceps, collarets penjant del coll, torques, arracades en forma d'anelles i mitges llunes, etc.

Per completar la imatge de la indumentària dels ibers caldria parlar dels teixits, alguns d'ells brodats amb motius geomètrics o florals, i també de les trenes i rínxols, amb els quals ornamentaven els seus rostres.

3.3.2.1.7. Alimentació i cuina

Si bé és cert que l'arqueologia ens permet saber quins productes consumien i conreaven els ibers de Calafell en el passat, gràcies a les anàlisis de les restes orgàniques, ens és molt difícil conèixer aspectes tant importants com la seva cuina i la vida domèstica.

Un dels indicis que ens permet parlar de com cuinaven és precisament la vaixel·la. Naturalment, les peces ceràmiques que componen la vaixel·la ibèrica han estat molt estudiades, ja que, com és sabut, la ceràmica constitueix el "fòssil director" més important de l'arqueologia dels ibers i a Calafell s'ha exhumat un bon nombre d'exemplars de vaixel·la. Amb tot, malgrat els nombrosos projectes tipològics que des dels anys setanta del segle XX s'han intentat fer de la ceràmica ibèrica, la majoria de classificacions existents del material ceràmic ibèric defugen criteris funcionals⁷⁹.

Si ens fixem en els elements de cuina hi ha dos grups importants des del punt de vista funcional, que són les olles i les cassoles. Les primeres solen ser més panxudes i altes, amb fons pla o lleugerament umbilicat. Es tracta de peces que tenen com a funció, sobretot, anar al foc; probablement són objectes culinaris que s'empraven per fer bullir brou. De fet, algunes de les restes òssies estudiades en els jaciments ibèrics han sofert un procés d'ebullició i, per tant, és ben segur que aquests tipus de preparats culinaris eren normals.

⁷⁹ Aquest és el cas de les classificacions de Pla i Aranegui, de l'any 1981, la de Nordström [Nordström, S. (1967) Excavaciones en el poblado ibérico de la Escuera (San Fulgencio, Alicante). Valencia.] que des de 1969 va intentar fer-ho amb materials d'Alacant o la de Miquel Tarradell i Enric Sanmartí de l'any 1980.

Peraixò cal pensar en olles en les quals s'hi posava carn, greix o llard i probablement algun tipus d'herbes o bé cebes. Pel que fa a les cassoles, de mida més gran i més baixes de cos, podien tenir funcions diferents, probablement lligades a la cocció de carns amb olis o greixos.

Una de les peces més originals de la cuina ibèrica, encara que era coneguda a tota la mediterrània és el que els arqueòlegs en diuen impròpiament "morters"; es tracta de grans peces obertes que contenen en el fons petites partícules metàl·liques probablement per a ratllar aliments. Per tant, es tracta de ratlladors, que podien ser emprats per tot tipus de fruites, desconeixent naturalment els detalls referits a la seva funció i continguts.

La presència de grans recipients que cal considerar de cuina més que de magatzem, alguns dotats de tapadores - com les urnes d'orelletes - fa pensar en processos de maceració de carns, conservació a base d'oli, i en alguns casos amb salaons. Precisament el peix salat era un dels productes que sovint s'esmenta en els escrits d'època romana, encara que en aquest cas sembla que els recipients per envasar-ho eren les àmfores. Un d'aquests productes era el famós *garum* que sabem era consumit amb delit pels romans i que Apici recull en els seus escrits culinaris d'època augusta.

La vaixel·la domèstica ens fa pensar en dos tipus de recipients fonamentals: els que són de tipus bol, és a dir, preparats per contenir substàncies líquides, i els més oberts, amb o sense cassoleta central, i que sembla que podien ser adequats per menjar més aviat sòlids, amb algun tipus de salsa que acabava al fons del vas o plat. En el primer cas, cal dir que són formes aptes per a menjar-hi sopes o similars. Si tenim present que l'ordi era un dels productes més conreats cal pensar que els condiments farinacis barrejats amb greix o bé oli eren molt freqüents. En tot cas, es tracta de plats que feien les funcions de serveis individuals.

Contràriament, els plats més oberts eren per a posar-hi peix, carns o altres condiments sòlids, probablement amb salses. Aquestes carns, fetes a la brasa, o amb cassoles, o bé simplement al forn, deurien ser una part importantíssima de la cuina dels ibers. Ovella, cabra, porc, vedella, conill, cavall i aus - perdius, etc. - eren les carns més freqüents. A la costa hi ha documentat el consum de sardines i tota mena de marisc. Tot i que no en tenim cap evidència directa, hi ha indicis suficients per pensar que fabricaven formatges i productes derivats de la llet. Per altra banda, l'existència d'algun forn domèstic fa pensar en processos de panificació, com era corrent a tot l'àmbit mediterrani.

En tot cas, sigui quin sigui el seu menú, no disposaven de cap mena d'estri semblant a culleres o forquilles; encara que la cullera era un instrument conegut, s'emprava més com a dosificador que no pas com a instrument normal de menjar.

Finalment, si parlem de les begudes, ja hem fet esment de com la cervesa era un fermentat corrent, transportat amb àmfores i objecte d'intens comerç, probablement junt amb el vi, producte que segurament es va anar introduint des de finals de l'edat del bronze i principis de la del ferro. Una bona part de la vaixel·la fina que coneixem d'època ibèrica estava dedicada al servei del vi, que es prenia molt barrejat amb herbes, mel i altres ingredients.

Per acabar, cal fer menció al total desconeixement del que podríem anomenar les "postres", tot i que sabem que les ametlles, avellanes i fruites com la poma, la pera, les figues, els raïms i la mel eren probablement abundants.

Desconeixem els rituals del menjar, encara que sovint es deuria fer al voltant de les llars de foc; la presència de grans recipients ceràmics tipus safates fa pensar que els aliments eren col·locats al mig del grup, i cal suposar un menjar col·lectiu des del mateix plat central, agafat amb les mans; els recipients per a líquids podem creure que eren sovint individuals, ja que en alguns casos fins i tot estaven signats pel seu suposat propietari. L'absència de mobles tipus taula o cadires, ens fa pensar en catifes al terra i postures de menjar semblants a les púniques o a les romanes, és a dir, mig ajaguts.

Si dels costums culinaris en sabem poc, dels llits i del mobiliari que componia l'àrea de repòs de les cases encara en sabem menys ja que no en tenim cap notícia directa proporcionada per l'arqueologia moderna. No s'ha conservat cap dels elements de fusta i vímet que segurament s'empraven per fer llits. Tampoc la iconografia ens diu res i per tant anem a les palpentes; amb tot, cal considerar que totes les cultures veïnes disposaven de llits de fusta, començant per l'egípcia, on coneixem els llits de les classes altes, seguint pels pobles fenicis i semites, on les referències dels relats bíblics als llits són relativament freqüents, passant pels grecs dels poemes homèrics.

Finalment, no cal dir que etruscs i romans també empraven llits. Cal suposar, per tant, que els ibers, que tants altres préstecs culturals tenien dels pobles del seu entorn, coneixien els llits, almenys com a element de prestigi per a les classes més altes. És ben probable que els camperols, i en general les classes baixes, mai haguessin tingut i conegut aquest element domèstic i els seus llits es limitessin a les màrfegues de palla i l'escalfor dels animals dels estables

3.3.2.1.8. El món del Més enllà: la religió ibèrica a Calafell

Un dels capítols menys investigats de la societat ibèrica és el de la religió. I aquest aspecte no sols ens és mal conegut a Calafell sinó en general a tota l'àrea ibèrica. Això no ha d'estranyar ja que la manca d'escriptura dificulta molt l'anàlisi de les formes religioses.

Tot i així, en molts pobles il·letrats, dels quals no en sabem els himnes ni en coneixem els mites, l'existència d'instrumental litúrgic ha estat la clau per explicar els seus comportaments pel que fa al món sobrenatural. Aquest tampoc ha estat el cas de les tribus ibèriques que habitaven el nostre país, ja que les troballes arqueològiques relacionades amb les activitats de l'esfera religiosa, malauradament, han estat molt migrades. De fet, les úniques aproximacions serioses al món religiós ibèric s'ha fet des de l'anàlisi dels costums funeraris i de les tombes. Malgrat aquesta limitació, caldrà apropar-nos a la religió dels ibers d'aquesta àrea geogràfica des de tots els àmbits possibles. En aquest sentit, és ben clar que la religió ibèrica havia de disposar d'un repertori ampli d'actituds, creences i pràctiques amb tota mena de poders sobrenaturals, i aquest repertori ni començava ni s'acabava amb els rituals funeraris.

La primera pregunta que planeja damunt de qui vulgui endinsar-se en la religió dels ibers és la que ens planteja què és el que entenien com a sobrenatural, ja que la línia que separa allò que és natural del que es considera sobrenatural és molt fluctuant d'una societat a l'altra. En realitat, tot depèn de quines siguin les causes atribuïdes als fenòmens del món visible. En aquest sentit, cal tenir present que en les societats tribals antigues sempre és difícil separar allò que és natural del que es considera sobrenatural; la primera rompuda de la terra amb una arada podia ser un acte ritual i el naixement d'un fill o la mort d'un parent

ben segur que s'atribuïen a causes que estaven més enllà del món terrenal. En aquest mateix sentit, és probable que moltes pràctiques i costums socials es confonguin i es barregin amb preceptes religiosos.

Deixant de banda aquestes qüestions, l'anàlisi de la religió ibèrica ens ha de portar, en primer lloc, a considerar o almenys a plantejar les classes de forces i d'éssers sobrenaturals que tenien, quin era el seu caràcter, quina jerarquia tenien i com es comportaven en els assumptes dels mortals.

En segon lloc, ens hem de plantejar les pràctiques amb les quals els ibers es relacionaven amb els poders sobrenaturals i quina mena d'especialistes tenien en el camp de tot allò sobrenatural.

Si ens plantegem la primera qüestió, és a dir, la que fa referència a les forces sobrenaturals, cal admetre d'entrada que moltes d'aquestes forces no devien tenir característiques humanes, ja que es deuria tractar de creences animatistes, és a dir, en forces impersonals que es poden trobar en les persones, els animals i, fins i tot, en els objectes.

Sigui o no certa l'existència d'aquest tipus de forces, el que es pot afirmar és que els ibers creien en éssers sobrenaturals. Tots els pobles primitius que creuen en éssers sobrenaturals els solen classificar de dues maneres: aquells que tenen un origen humà i aquells que no el tenen. Naturalment, els que tenen orígens no humans solen ser més importants ja que es tracta realment de divinitats. No en sabem els noms però en coneixem representacions que molt probablement ho són, encara que no procedeixen de cap jaciment de la zona penedesenca.

Ens referim a la “divinitat” femenina que porta dos nadons trobada en el Santuari de la Serreta (Alcoi)⁸⁰, i que sembla pertànyer al segle II aC. Alguns autors han parlat de cultes a Demèter, mentre que en algunes representacions iconogràfiques de les monedes es podria creure que som davant d’una divinitat antropomorfa. Autors com Titus Livi o Plini, a més d’Estrabó, parlen de cultes a Venus, etc. En tot cas, en algunes representacions iconogràfiques procedents del jaciment ibèric de l’Alcúdia (Elx) sembla que les divinitats van alades i n’hi ha de mascles i de femelles. Realment, no coneixem els noms ni el grau d’especialització d’aquestes divinitats.

Al costat d’aquestes divinitats que segurament es consideraven majors, n’hi deuria haver també de menors, és a dir, esperits guardians dels humans. Pel que fa als éssers sobrenaturals d’ascendència humana, comú en la majoria de religions de pobles de tradició agrícola, és gairebé segur que hi eren presents en l’ideari religiós ibèric. La creença que els éssers vius poden percebre la presència dels esperits ancestrals també és una constant en la majoria de societats tribals. Aquests esperits ancestrals deuriem jugar un paper important en la societat ibèrica, ja que el culte als morts està ben establert. En efecte, les ofrenes funeràries, les libacions i, en general, el culte als herois i als caps de llinatge era un component dels rituals ibèrics. En la Ciutadella de Calafell s’ha testimoniat la presència de cultes domèstics amb ofrenes de petits animals, com anyells joves, aus, etc. Probablement es tractava de cultes ocasionals amb motiu de celebracions o aniversaris lligats a una societat gentilícia on els caps fundadors de llinatges eren éssers venerats com a esperits protectors i benèfics.

⁸⁰ Blázquez Martínez, J.M. (1983) Primitivas religiones ibéricas, II. Religiones prerromanas. Madrid: 102-103; Juan i Moltó, J. (1987-88) El conjunt de terracotes votives del santuari ibèric de la Serreta (Alcoi, Cocentaina, Penàguila). Saguntum, 21: 324-325.

La jerarquia dels éssers sobrenaturals en la societat ibèrica ens és desconeguda; no sabem si el panteó disposava de déus creadors, dispensadors de la fecunditat o guerrers ferotges. En tot cas, és freqüent observar en totes les religions que les estructures socials de la societat humana solen tenir el seu paral·lel o equivalent en el món sobrenatural. Molt freqüentment les cultures humanes inventen déus i esperits que personifiquen als grups socials importants que prenen i imposen decisions als altres. No sabem res d'això aplicable als ibers encara que és molt possible que fos així.

Aquests éssers sobrenaturals, déus, esperits dels ancestres o forces sobrenaturals podien intervenir en la vida dels humans; sols així s'explica la gran quantitat d'exvots que la societat ibèrica ha generat, encara que la majoria han estat trobats fora de Catalunya i no en coneixem cap a Calafell. Els exvots ens parlen d'ofrenes, de descendència, de mans i peus, i de tot tipus d'actes que revelen acció de gràcia o pregària, amb la clàssica invocació amb els braços alçats i les mans esteses. Per altra banda, si hem de creure algunes investigacions de l'antropologia moderna, el càstig dels déus als homes per comportaments, per exemple immorals, són més freqüents i forts quant més diferència hi hagi de riquesa entre els grups socials. El recolzament sobrenatural al comportament moral és útil on la desigualtat exigeix als prínceps mantenir l'ordre social. La creença en el càstig dels déus frena els comportaments contraris a la moral. Era així entre els ibers?

El problema de com ens hem de dirigir als poders sobrenaturals és afrontat pels rituals de la religió. Aquests rituals entre els ibers podien ser l'oració o la invocació, les experiències fisiològiques, les simulacions, les festivitats i els sacrificis. Invocar als déus i als esperits és el que fan algunes figures d'orants trobades en els llocs de culte o en els santuaris;

la seva posició no permet dubtar: drets amb els braços alçats, en actitud orant. L'oració pot esdevenir un cant religiós, acompanyat per flautes i altres instruments. En tot cas, no tenim cap evidència d'aquests elements ni a la Ciutadella ni a la majoria de jaciments investigats a Catalunya.

El segon ritual és encara més difícil de determinar ja que inclou des de la dansa ritual als estats alterats de la consciència. La dansa religiosa o guerrera és com s'interpreten algunes de les representacions iconogràfiques sobre vasos ceràmics de Sant Miquel de Lliria⁸¹.

El tercer ritual possible és el de la simulació o imitació de coses. Es tracta de rituals màgics religiosos que sovint conduïen a pràctiques d'endevinaires. No en sabem gaire d'aquestes pràctiques entre els ibers encara que és ben segur que havien d'existir.

Finalment, ens resta parlar del més important dels rituals religiosos que és el sacrifici. La religió ibèrica practicava el sacrifici igual que feien totes les religions mediterrànies coetànies. El sacrifici és un ritual que es basa en la creença que els humans ens desprenem de coses que signifiquen o tenen un determinat valor amb la finalitat d'atraure els favors sobrenaturals. Entre els ibers calafellencs es sacrificaven animals, encara que no s'ha d'excloure la destrucció d'altres tipus de menjar com cereal, mel, llet o fins i tot, infants. La pràctica del sacrifici implica sempre un ritual complicat, on una part d'allò que es sacrifica es destrueix normalment mitjançant el foc, mentre que una altra part és consumida en l'acte de sacrifici. D'aquesta forma sacrifici i banquet poden anar units.

⁸¹ Bonet Rosado, H. (1995): El Tossal de Sant Miquel de Lliria. La antigua Edeta y su territorio. Valencia.

La idea de sacrifici implica sempre la idea de destrucció; en els ibers allò que es destruïa no sols són els animals sacrificats als poders sobrenaturals sinó també alguns béns materials; aquest és el cas dels rituals funeraris que com ja hem dit consisteixen sempre en incineracions.

Les incineracions en el ritual ibèric impliquen sempre la destrucció del cos del difunt en una pila funerària, juntament amb els seus objectes més significatius. Els cadàvers es cremaven vestits i de vegades amb tot el seu armament, ornamentació, joies, etc. Si es tractava d'infants, aquests eren cremats amb les seves joguines. Tots els indicis que tenim ens parlen de cerimònies de cremació llargues, on els ossos dels difunts quedaven molt destruïts, amb temperatures pròximes als 660 graus. Les restes, acuradament recollides, s'enterren dins d'una urna amb tots els objectes personals consumits pel foc; el cadàver va acompanyat d'ofrenes, probablement en funció del rang, la jerarquia i les circumstàncies de la mort. La incineració podia anar acompanyada de banquet funerari posterior. Hi ha necròpolis on una sola tomba pot arribar a contenir més de vuitanta objectes.

Quins significats podia tenir la incineració? Realment no ho sabem, encara que en els pobles antics els rituals d'incineració anaven lligats sempre a creences en esperits que calia lliurar de tot lligam amb els elements materials –ja sigui el cos, les pertinences, els parents, etc.- amb la finalitat de passar purs a la vida d'ultratomba. Normalment, aquestes creences impliquen una mena de procés de reencarnacions dels esperits dels difunts en els cossos dels nous nats, formant un cicle vital que uneix el món dels morts i els dels vius.

Això explica les ofrenes per fer el viatge al món del més enllà i la destrucció dels béns materials per foc, inclòs el cadàver.

No és fàcil descobrir si aquestes creences, freqüentment associades a les pràctiques incineradores antigues, també s'aplicaven a les comunitats ibèriques; en tot cas, la presència de restes d'animals a les tombes amb senyals de descarnament - mai animals sencers - ens revela l'existència d'ofrenes, i probablement de banquet funerari.

La presència de restes d'animals amb senyals de descarnament - mai animals sencers com hem dit - ens revela l'existència d'ofrenes, i probablement de banquet funerari. Tal vegada, una part de les ofrenes que es dipositava dins la tomba del difunt, era la part del "banquet" que tocava al difunt. Finalment, la tomba era tancada i senyalada probablement amb un túmul de pedres.

Tot plegat revela doncs que els ibers seguien una tradició funerària antiga, datada almenys des de principis de l'edat del ferro i que cal associar amb cultes sacrificials molt complexos. Amb tot, aquests aspectes de la religió i del ritual funerari no han estat mai documents a Calafell, ja que es desconeix la ubicació exacta de la necròpolis de la Ciutadella Ibèrica.

Si el ritual és complicat cal pensar i plantejar qui eren els especialistes en ritualitzar la religió. En totes les religions hi ha persones dedicades a temps parcial o complet a la ritualització de les creences religioses i a la interpretació dels mites. Desconeixem si es tractava d'un sistema xamànic, amb bruixots i mèdiams, o si realment hi havia castes sacerdotals. Per altra banda, no s'ha d'excloure la coexistència de les dues variants. Fa pensar en aquesta possibilitat la presència de llocs de culte especialitzats, coexistint amb cultes domèstics. Els sacerdots, professionals dels cultes públics, ja siguin homes o dones, sembla que són els que apareixen representats en alguns santuaris del sud peninsular. En tot cas, no estan documentats a Catalunya.

Finalment, cal parlar dels llocs de culte. A Calafell, s'han trobat diversos espais domèstics que semblen consagrats al culte. En tots ells hi ha indicis de consagració i de sacrifici i sembla que estan lligats a cultes als grans llinatges del grup. Per tant, formen part dels espais domèstics⁸².

L'anàlisi del conjunt arqueològic de Calafell, permet doncs obtenir una visió global, encara que tal vegada no completa de tot el que va ser la cultura ibèrica en el seu període ple. El fet que sigui un dels pocs jaciments arqueològics excavat pràcticament en la seva totalitat⁸³ i en gran part publicats els seus materials, el converteix en un instrument útil pel tipus de recerca que estem fent. Per altra banda, al ser un jaciment excavat des de l'última dècada del segle passat fins avui, fa que ens trobem davant d'un ús de mètodes moderns, que inclouen analítiques, anàlisis quantitius de fragments i fins i tot pràctiques d'arqueologia experimental.

3.3.3. Conclusions al capítol

Les aproximacions al món de la protohistòria que hem esbossat en aquest capítol, han partit d'un recorregut ideal per l'Europa centreoccidental. Per poder fer aquesta posada al dia, no sempre fàcil de l'estat de l'arqueologia continental, ens hem vist obligats a descriure, per una banda i primerament el marc geogràfic on s'ha desenvolupat la història. Sintetitzar aquest marc en poques paraules i no perdre's en els detalls de la geomorfologia europea, és el primer objectiu del capítol.

⁸² Sanmartí, J. i Santacana, J. (1987) Un recinte cultual al poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell). Fonaments 6, Barcelona.

⁸³ Hi ha zones de reserva arqueològica que arriben a un 20% del total de la superfície edificada.

Tot seguit, per poder tenir una visió sincrònica dels diversos grups culturals que van coincidir en el continent en el període protohistòric, hem volgut imaginar una mena de recorregut per les costes mediterrànies i, sobretot, seguint els grans cursos fluvials, ja que van ser aquestes vies aquàtiques les que van emprar els humans per viatjar i per expansionar la seva cultura. Aquest recorregut que ens ha portat des d'Escandinàvia a la Península itàlica, des de l'Europa centre-oriental a les costes andaluses, no podia ser altre cosa que unes pinzellades en un marc d'informacions sovint difícils d'organitzar donada la situació de la recerca. El fet que en molts llocs d'Europa, els jaciments arqueològics apareguin publicats en cronologies absolutes calibrades i sense calibrar, és tan sols una part del problema; l'altre part és la manca d'estudis de síntesi regionals i nacionals, en molts territoris d'Europa, ja que es pot dir que amb l'excepció de la Gran Bretanya i Escandinàvia, a la resta d'Europa encara hi ha llacunes importants pels que fa els treballs de síntesi. Finalment, el tercer punt que aquest capítol vol lligar són les relacions entre l'orient i l'occident, ja que molts dels fets que l'arqueologia documenta a les aleshores remotes regions d'Europa central i mediterrània, tenien el seu desencadenant en el que passava al Pròxim Orient, ja sigui Babilònia, Nínive, Passagarda o Tir, sense comptar amb les polis gregues, autèntics motors de la Protohistòria europea.

Tot seguit, en aquest apartat hem estudiat fonamentalment el procés de formació de les societats protohistòriques de la costa lleuantina peninsular. En especial incidència en el món tartèssic, ja que aquest ofereix el model de societats mixtes colonials, proporciona els mites fundacionals i de colonització típics de les societats antigues, i ens permet analitzar els comportaments dels dos grups que entren en contacte, colonitzats i colonitzadors.

En aquest capítol, hem centrat la nostra recerca en conèixer la problemàtica específica del colonialisme i la integració cultural entre el món fenici i púnic, i les societats autòctones del nord-est peninsular. Donat que un dels punts on s'ha centrat la nostra recerca és el de la cultura ibèrica de l'àrea central catalana, l'apartat conclou amb un estudi general de l'arqueologia de l'àrea penedesenca i del jaciment de La Ciutadella ibèrica de Calafell, que com ja s'ha dit és un dels punts on es centra la nostra recerca.